

Gastarbajteri

Novine Galerije Nova • br. 28/29 • 2016.

& migranti

Gastarbajteri & migranti

S A D R Ž A J

1. MARIO KIKAŠ /
Izvrnuta Europa str. 04
2. ANTE JERIĆ /
Na arbajtu vani str. 06
3. MISLAV MARJANOVIĆ /
Gastarbajterska
mapa Beča str. 08
4. JANA DOLEČKI:
Dome, strani dome str. 10
5. STIPE ČURKOVIĆ /
Migranti, gastarbajteri,
proleterii str. 17
6. TEA VIDOVIĆ /
Postkolonijalni individualizam
kao temelj integracijske politike
Europske unije str. 21
7. IVANA PEJIĆ /
Prva linija promjene str. 24
8. SANDRO MEZZADRA /
Humanitarizam uništava
političnost, razgovarao Davor
Konjikušić str. 26

Ovaj broj novina Galerija Nova objavljujemo u suradnji s Kurzivom u sklopu projekta

Oni su bili kakvo-takvo rješenje koji Što, kako i za koga / WHW provodi u suradnji s Tensta Konsthall iz Stockholma, Centrom za mirovne studije iz Zagreba i European Institute for Progressive Cultural Policies / EIPCP iz Beča.

Naslov projekta preuzet je iz pjesme grčkog pjesnika Konstantina P. Kavafisa koja je napisana 1898. godine. U toj pjesmi opisan je jedan dan u imaginarnom gradu-državi u kojem njezini stanovnici čitav dan nestrpljivo iščekuje barbare koji će ga zaposjesti, no oni nikako ne dolaze. Umjesto barbara, u sumrak stižu vijesti da od njih nigdje ni traga, čak ni na dalekim granicama; građani se razočarano povlače jer barbara nema, a oni su – kaže se u pjesmi – ipak bili kakvo-takvo rješenje. Iščitavajući ovu pjesmu iz suvremene perspektive, ona zorno opisuje beznadnu atmosferu koju određuju različite razine isključivanja koje su karakteristične za trenutnu političku krizu Europe, a koja je u izravnoj vezi s najvećom svjetskom izbjegličkom krizom koja je zadesila Europu od Drugog svjetskog rata. Kako će se recentne napetosti vezane za migracije koje potresaju Europu proteklih godina dalje razvijati i hoće li valovi solidarnosti kojima također svjedočimo i potrajati, ovisi o ishodu šire javne rasprave o političkom određenju Europe i načinu kako se ona pozicionira prema imigrantima koji bježe od rata i siromaštva. Uzvici da Europa ne može primiti više izbjeglica velikim dijelom ignoriraju realnost europske ekonomije koja uvelike ovisi upravo o migrantskoj radnoj snazi i činjenici da je selektivna mobilnost radne snage presudan činitelj ekonomske održivosti Europe i njezinih država članica.

Projekt Oni su bili kakvo-takvo rješenje se odvija u Galeriji Nova 2017–2018. kroz niz izložbi i diskurzivnih programa. ¶

U studenom 2012. medijskim se prostorom proširilo pismo gradonačelnice Lampeduse Giusy Nicolini u kojem proziva Europsku uniju, dobitnicu Nobelove nagrade za mir,

zbog šutnje i ignoriranja problema migranata koje na svom otoku više nema gdje niti zakopati. Migranti koji svoje živote skončavaju na obalama Mediterana tema je s kojom su nas mediji tek periferno upoznavali, iako se radilo o gorućem problemu, barem u posljednjem desetljeću. No, prema temi migracije, izbjeglištva, integracije i sudbinama migranata počeli smo se intenzivnije otvarati, barem što se tiče šire javne debate, tek u susretu s nezgrapno nazvanom “izbjegličkom krizom”. Prošle jeseni, kada se na periferiju Europe sručio val izbjeglica protjeranih u ratnim previranjima na Bliskom istoku, migracije su postale nezaobilazna tema. Ipak, tek dnevno-politička tema usredotočena na pitanja koje sve prijetnje s njima dolaze, koliko će to ugroziti domicilno stanovništvo i perspektive za zapošljavanje, lokalne proračune te jesu li migranti teroristi koji su došli uništiti naš mir i pokoriti Evropu svojom vjerom.

▶ Tako nekako izgledali su medijski prikazi onoga što se ispreplelo s našom geografijom, a u njihovoj pozadini ostale su netaknute sve one teme i procesi koji su uzročnici njihove primornosti da napuste svoje domove. Ovim se tematom dotičemo tek nekih od mogućih tema s namjerom da potaknemo i načmemo širu, dugotrajniju i obuhvatniju raspravu o temi migracije i različitim aspektima tog slojevitog i višeznačnog sklopa koji određuje našu prošlost, našu sadašnjost, našu budućnost. Zajedničku budućnost.

▶ No, iako su se mediji i šira javnost usredotočili na pitanje migracija i izbjeglištava tek aktivacijom takozvane Balkanske rute, kulturno i umjetničko polje već dugi niz godina prepoznaje ovu temu ne samo kao relevantnu, već i kao oblikovni i lakmus faktor naših društava i unutarnjih procesa. Od listopada do prosinca 2011. godine u bečkoj galeriji Kunstraum Niederösterreich bila je postavljena izložba pod nazivom You won't make a (nation) state with us kustoskog tima Ursule Marie Probst i Waltera Seidla posvećena temi migracije i pravima imigranata u Austriji. Kustosi su problematizirali status imigranata s pogledom na političko-pravne restrikcije, mehanizme društvenog isključivanja te pitanje multikulturalizma u zapadnoeuropskim demokracijama i tolerancije prema sugrađanima različite narodnosti, vjere i

FOTOGRAFIJE NA NASLOVNOJ I TREĆOJ STRANICI

Mladen Tudor, iz serije “Gastarbajteri”,
Zagreb, 1978.

rase, a većina umjetnika predstavljenih na izložbi i sami su bili migranti što je doprinijelo autentičnosti jezika korištenih u radovima. Najupečatljiviji rad na izložbi svakako je bila zvučna instalacija **Essen! Essen! Jamjam! Jamjam!** Anne Jermolaewe koji reproducira poziv glavnog kuhara kampa Traiskirchen izbjeglicama da je vrijeme za objed. Radi se o radu koji je na svojevrsan način bio polazište kustosima za samu izložbu. Jermolaewe, Ruskinja s bečkom adresom, sa svojim je studenticama provela projekt koji je temu migracije sagledavao iz kritičko-intelektualnog, emotivnog i osobnog rakursa. U gradu Traiskirchen, nedaleko od Beča, u kojem se nalazi kamp za izbjeglice, ilegalne imigrante i azilante, umjetnica je kroz razgovore sa stanovnicima skloništa ispitivala društvene, ekonomske i političke uvjete života te ih postavila u odnos spram većinske austrijske populacije. Zvučna instalacija, zastrašujuća i iritantna, dominirala je čitavim prostorom, i na svojevrsan je način rezimirala cjelokupnu pozadinu procesa asimilacije i integracije imigranata u stranu kulturu, njihov položaj i tretman, podozrivost domaćina, submisivnost došljaka. Nije to prvi puta da se Austrija bavi temom migranata i njihovog položaja. Možda najpoznatiji rad jest performans-predstava **Christopha Schlingensiefela Auslender Raus** iz 2002. predstavljen u sklopu Wiener Festwochena, reprezentativnog austrijskog kazališnog festivala. U sklopu projekta, Schlingensiefel je postavio kontejner ispred Burgtheatera i u njemu inscenirao **Big Brother** s imigrantima u kojem su građani sudjelovali kao publika, a sretni pobjednik dobio je pravo ostati u Austriji.

▶ Iako je Schlingensiefel svojim radom ciljao primarno na provokaciju i prokazivanje latentnog fašizma zapadnih društava, zanimljivim se čini sagledati taj rad i kao moguću nultu točku razgovora za buduće procese integracije i nove, otvorenije modele društvenosti. Kako nam se čini da njih nije moguće izgraditi bez dijaloga s prošlosti, bez pokušaja da prepoznamo i priznamo vlastite greške, ali i greške i neuspjehe s kojima su se susreli drugi, otvaranje perspektive prema integraciji, s tim neuspjesima na umu, čini nam se važnim kako bismo pokušali doći do što kvalitetnijeg odgovora na sadašnje potrebe. Reprerentacijom izbjeglištva i migracija, tretmanom u zapadnim društvima, te modelima njihova uključivanja u svojim se tekstovima bave Tea Vidović i Ivana Pejić.

▶ No, osim oblikovanja konkretnih modela, za kvalitetne i obuhvatne pristupe uključivanju, ne samo izbjeglica i migranata, već svih onih građana koji će iz ovih ili onih razloga biti etiketirani kao drugi i drugačiji, ključne bi se rasprave trebale odvijati na polju ekonomije, rada, geografije, politike i povijesti. Prizivam Schlingensiefela i Jermolaewu jer u svojim radovima ocrtavaju umjetničkim i kulturnim jezikom načete teme na koje se ovim tematom želimo nadovezati. Naime, lokani kontekst umnogome je obilježen likom gatarbajtera – prezrenog i obeskorijenjenog najamnog radnika koji odlazi u Austriju ili Njemačku u potrazi za poslom, mahom sa sela i iz krajeva u kojima se polako gasi ulična rasvjeta. No, što je danas gatarbajter, taj lik izložen poruzi u doma-

ćoj kulturi? Koje svjetlo baca na položaj radnika u suvremenom, kapitalističkom društvu te pod kojim ga svjetlom možemo promatrati danas iz iskustva i pozicije suvremenog obespravljenog radništva? Pitanjem rada, položaja radnika, društveno-političkim kontekstom i njihovim promjenama u tranziciji iz gatarbajtera u ekonomskog migranta bave se u svojim tekstovima Mario Kiš, Ante Jerić i Stipe Ćurković.

▶ Čitavu 2016. godinu u austrijskom je kulturnom pogonu obilježila obljetnica potpisivanja ugovora s Jugoslavijom i dolaska prvih gatarbajtera koji će umnogome kreirati sliku grada, odnosa, jezika, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti s bodljivakom žicom. Slikom grada koju su kreirali gatarbajteri te pristupi kojima su se posvetile obljetničarske kulturne manifestacije pozabavili su se Mislav Marjanović i Jana Dolečki.

▶ Zahvatili smo tako pitanje radne pozicije, povijesti i geografije koje su migracije poticale, iskustava i prakse s kojima smo se u prošlim razdobljima susretali te mogućim domišljanjima otvorenijeg i ravnopravnijeg oblikovanja budućnosti za sve naše ljude. Naše ljude koji su već tu i one koji će to tek postati. Ovime smo se tek dotakli nekih od mogućih pristupa, a nadamo se da ćemo u nekom širem i otvorenijem krugu nastaviti razgovor o ovoj temi, zajedno sa svim onim pristupima koje smo sada izostavili, koji su nam promakli i koje smo zanemarili. ¶

Izvrnutat Europa r o p a — o radu i migraciji

Mario Kikaš

**Migracije povezane
s radom iz temelja
su promijenile
Europu dajući joj
novi emancipatorni
potencijal, remeteći
njene etno-nacionalne
uskosti, ali su
istovremeno od
nje stvorile mjesto
razvoja reakcionarnih i
parohijalnih političkih
snaga koje se hrane
kontradikcijama rada i
migracija.**

Apozicija “kriza” u različitim morfološkim izvedbama utaborila se ispred geografskog, kulturnog, ekonomskog i političkog toposa Europe do te mjere da nam je danas vrlo teško reći što taj geografski, kulturni, ekonomski i politički topos uopće predstavlja i još važnije – vrijedi li se za njega, i na koji način, zauzimati, da ne kažem – boriti. I dok je ranijih kriznih godina postojala neka vrsta najmanjeg zajedničkog nazivnika iza kojeg su stajale (ili se bar protokolarno fotografirale) političke elite zemalja Europske unije, odajući dojam konzistentnosti “europskog”, danas, u vremenu jedne od tih “subkriza” – one izbjegličke, taj se najmanji mogući zajednički nazivnik raspurio po šavovima različitih interesnih sfera u jednoj široj geopolitičkoj priči koja postaje sve opipljivija i u svakodnevnicima naroda Europe. Ne može se, međutim, reći da u vremenu (krizom izazvane) melankolije nije zanimljivo pratiti kako se jedna stabilna institucija, koja je imala dominantnu ulogu u popunjavanju te Europe značenjima, i koja je imala ovlasti nad službenim, elitnim, monološkim govorom o Europi, u najmanju ruku – pretumbava. Pa se tako u tim zanimljivim, ali ne zbog toga manje opasnim i neizvjesnim mijenama destabilizira taj centralni, službeni, birokratski, briselski govor, otkrivajući neke druge priče i mehanike koje su pokretale Europu u posljednjih pola milenija. I onda kad je bila emancipatorna, humanistička utopija, odnosno kad je bila izvoriste ideja republikanizma, sekularizma, solidarnosti, demokracije, ali i onda kada je bila luka u kojoj su se stvarale kolonijalne ambicije i iz kojih je vojna i misionarska snaga tih ambicija poharala svijet, ili pak tvrđava koja se unutar sebe urušavala u periodičnim krizama i eksplozijama nasilja. Uvijek je u tim različitim ilustracijama netko morao biti upregnut da izgradi bedeme tvrđave, brodske ekspedicije ili ratne eskadrole, ili pak, na drugom licu kovanice, morao je postojati masovni netko tko će ih rušiti, paliti i oslobađati nas od njih.

U toj polumilenijskoj povijesti motor Europe pokretao je rad većine njene populacije, odnosno njenih naroda, ali i onih vanjskih naroda “bez povijesti”, kako ih određuje američki antropolog Eric R. Wolf, koji su različitim pravcima i u različitim uvjetima došli do Europe nakon što su se uputili na povijesni put, ne manje intenzivan i sudbonosan od današnjih ruta naroda. Govorimo o sloju povijesti Europe što ga je izlila ona ogromna većina koja radi, koja ulazi u konačnu računnicu produktivnosti, odlazi s vlastelinskih posjeda i kućanskih gospodarstava u “slobodu” industrijske potražnje za radnom snagom, bježi iz ratom i ograđivanjem poharanog krajolika, ili se upućuje prema centrima iz privatizacijskom pljačkom uništene (polu)periferije novog milenija. Pritom su i rad i migracije,

ili, uzmemo li malo širi pojam – mobilnost, istovremeno bili pojmovi “remećenja” parohijalnih, predmodernitetskih, etnocentričnih koncepcija, ali i “okidač” za zatvaranje upravo u te protekcionističke okvire u strahu od strane radne snage, migracijskih valova, “drugačijih” kultura. Drugim riječima, Europa je građena na radu i migraciji, ali što se gradilo i s kojom namjenom pitanje je koje se u velikom dijelu te povijesti nije postavljalo onima koji su konkretno, doslovno gradili i (po)kretali se. Međutim, ritam Europe kroz povijest zadavali su upravo sezonski nadničari iz Poljske na njemačkim poljima, irski i velški radnici u engleskim tvornicama, skandinavski mornari u holandskim lučkim krčmama, ili danas badante iz “Nove Europe” u talijanskim kućanstvima. Ili pak generacije naroda s globalnog juga i koloniziranih područja koji su se svojim glasovima pridružili razmještenim domaćim narodima u stvaranju europske priče odozdo, priče o radu i migracijama i svim njihovim kontradikcijama.

Dugo nasilje

Iz jedne od takvih kontradikcija začeta je i moderna Europa čiji su napredak i razvoj krenuli iz krize i profitne stagnacije, a posljedično tome i iz velikog i dugotrajnog pustošenja koje je njeno seljaštvo natjeralo na masovne migracije, što zbog ratova, što zbog oduzimanja zajedničke zemlje koja je prehranjivala većinom ruralno stanovništvo tadašnje feudalne Europe. Taj dugi trenutak europske povijesti koji povjesničari stavljaju u interval između petnaestog i osamnaestog stoljeća odvojio je radnika od njegovih dotadašnjih sredstava za proizvodnju, od doma i zemlje koji su mu osiguravali osnovne uvjete za preživljavanje i natjerali ga na “pokretanje” koje nije bilo nužno jednosmjerno, ili uopće usmjereno, i često je završavalo u lutanjima i pukom preživljavanju. Ta kriza je od izgubljenih “ne-radnika” stvorila likove kulturnog imaginarija, “obješenjake i lakrdijaše”, ali jednako tako i mete sve češće kriminalizacije takvog ponašanja i traženja, odnosno migracija u uvjetima jako niske cijene rada, rata, gladi i uništenja dotadašnjih društvenih struktura i institucija. “Procesije siromašnih” ophodile su Europu, napisat će talijanska povjesničarka Silvia Federici, a u Španjolskoj su litalice ponekad znale zakrčiti postojeće puteve zaustavljajući se u svakom gradu, zabilježiti će francuski povjesničar Fernand Braudel. Učestale bune i ratovi i različiti oblici nasilja samo su povećavali masovnu armiju litalica koje su postale emblematičnom figurom europske transformacije toga razdoblja. Bila je to masovna migracija bez cilja.

U tom procesu uspostavljala se nova podjela rada, njegovo discipliniranje i moralizacija. To bi, slikovito rečeno, značilo da je svaki zastoj u održavanju ritma one društvene mehanike s po-

Mladen Tudor, iz serije “Gastarbajteri”, Zagreb, 1978.

četka priče bivao strogo sankcioniran. Ženama koje su svoj radni ritam “otkucavale” u prostorima kućanske tvornice proizvodnje nove radne snage, mobilnost je bila strogo zabranjena, regulirana i kontrolirana, a svaka transgresija i izlazak iz okvira oikosa završavao je stigmatiziranjem u vješticu, mučenjima i pogubljenima.

Paralelno i daleko od kontinenta, svoj motor je ubrzavao novi stroj kojeg će pokretati nova radna snaga i koji će akumulirati kapital i pokrenuti revoluciju koja će prvo transformirati Europu, izgraditi njene gradove i opskrbiti tvornice sirovinama, a onda pogurnuti i ostatak svijeta prema industrijskom progresu i modernizaciji. Otkrićem novog svijeta otkriveni su i novi resursi, dio “raspuštenih” litalica i otpuštenih vojnika našao je svoj put u novi svijet kao bijeg od života na rubu ovjekovječenog i u narodnim pjesmama u kojima su zahtjevi vrlo jednostavni – traži se isplata plaća, kako bilježi engleski folklorist i povjesničar Peter Burke koji je u svojim istraživanjima naišao na jednu takvu pjesmu raspuštenih pruskih husara.

Ubrzo je pokrenuta najmasovnija i najdugotrajnija migracija u povijesti koja će posve izmijeniti demografiju svijeta, a onda i Europe. Ta, upotrijebimo neutralan izraz, migracija istovremeno govori o porobljavanju afričkog stanovništva, odnosno nastavlja prethodnu priču o nasilju i otimačini koja je nakon zemlje (voda, šuma, pašnjaka, rudnih bogatstava) usmjerena i prema ljudima koji su u kolonijalnoj percepciji predstavljali tek živi rad u mehanici stalnog razvoja i krčenja prema progresu. Tako se rad i migracije kao nosivi stupovi europskog moderniteta, tehnološkog napretka i prosvjećenosti, još jednom pojavljuju u slici prisile, nasilja, ograđivanja, potlačenosti. Avet koja će stalno pratiti Europu.

Plavo ostrvo plavih ovratnika

Discipliniranje rada i radnika (žena, robova, nekadašnjih litalica), ekstrakcija resursa sa svih geografskih širina (ne više isključivo europskih), širenje trgovine i propast seoske putting-out industrije, predstavljalo je temelj za novu prostornu

organizaciju života u Europi. Razvija se industrija, a time se razvijaju i gradovi što predstavlja početak onog tipa migracijskih procesa koji su primarni atribut svake modernizacije: (po)kretanje iz sela u grad, odnosno diferencijacija mjesta života i rada. Ta ekonomska, tehnološka, socijalna i prostorna transformacija, stvorit će ne samo novu klasu nego i njeno specifično iskustvo i kulturu u kojoj migracija postaje svakodnevna i ciljana. A da bi se ta svakodnevna migracija olakšala, potrebno je stvoriti infrastrukturu pa tako dolazi do razvoja prometa, a onda i intenzivnije međudržavne migracije radnika, kao i regulacije radne snage koja uvelike ovisi o nacionalnim potrebama za dodatnom radnom snagom, tako da se iskustva razlikuju od zemlje do zemlje. Gradovi se ubrzano razvijaju, a na njihovoj izgradnji u velikoj mjeri sudjeluju upravo strani radnici na privremenom radu, kao što primjećuje povjesničarska Leslie Page Moch. Devetnaesto stoljeće je vrijeme naglog rasta europske populacije, ali i najintenzivnije migracije Europljana prema zemljama Novog svijeta koje zahvaća još ubrzaniji rast. Irska, Italija, Srednja i Istočna Europa postaju tako rezervoar radne snage za farme i gradove Sjeverne Amerike i plantaže kave i šećerne trske Južne Amerike, koje su nakon abolicije postali mjesta uvoza “slobodnih radnika”. Prekooceanska migracija Europljana dodatno je potaknuta i krizama, gladi i slabim razvojem europskih (polu)periferija.

Početak dvadesetog stoljeća ti se procesi nastavljaju, ali se nastavlja i intenzivnija radna migracija unutar same Europe u kojoj dolazi do nastanka restriktivnije regulacije migrantske radne snage, pogotovo u vrijeme depresije, odnosno velike krize dvadesetih i tridesetih s kojom danas često povlačimo historijske paralele i bilježimo sličnosti i razlike. U tom periodu Francuska se bilježi kao država s najliberalnijom politikom ulazaka strane radne snage u zemlju, ali i kao zemlja koja je primila one koji su izbjegli pred fašizmom u Italiji i Španjolskoj te pred nacizmom u Njemačkoj. Bez obzira na “normalizaciju” prekograničnog rada u periodu prve polovice 20. stoljeća, ipak su dva

svjetska rata najviše pokrenula i izokrenula Europu. U ratnoj industriji masovno su iskorištavani radnici okupiranih naroda, odnosno država, kao dio ratne mašine, posebice nacističke Njemačke u Drugom svjetskom ratu. Za nastavak povijesnih usporedbi ostaje brojka od čak 30 milijuna izbjeglica u najvećoj izbjegličkoj krizi na europskom kontinentu – tijekom i nakon Drugog svjetskog rata.

Dijaloška kontra

Naglim postratnim razvojem Zapadne Europe, klasnim kompromisom između sindikata (radništva), kapitala i države kao medijatora, stvorili su se relativno povoljni uvjeti za rad u industriji poslijeratne Europe. Takav proces iziskivao je uvoz radne snage što je predstavljalo egzistencijalnu priliku mnogima, posebice manje ili niskokvalificiranim radnicima s europskog (odnosno mediteranskog) juga i jugoistoka od pedesetih naovamo. Iako na početku “zamišljeni” kao privremeni radnici koji sudjeluju u izgradnji infrastrukture Marshallove Europe, do šezdesetih i sedamdesetih ti privremeni radnici već su izgradili vlastiti život u novim kontekstima i od privremenih radnika postali migrantska zajednica s vlastitim obiteljima. Taj proces iz korijena je promijenio Europu u kojoj je pitanje migracije i rada danas temeljno političko pitanje oko kojeg se događa hegemonijska borba na više fronti.

Kao što je ranije istaknuto, migracije povezane s radom iz temelja su promijenile Europu dajući joj novi emancipatorni potencijal, remeteći njene etno-nacionalne uskosti, ali su istovremeno od nje stvorile mjesto razvoja reakcionarnih i parohijalnih političkih snaga koje se hrane kontradikcijama rada i migracija. U vremenu u kojem su sindikati tek blijeda kopija svojih povijesnih izvedbi, oni ipak ostaju jedina institucija radničkog organiziranja koja se, nažalost, slabo ili nikako ne snalazi se s novim oblicima organizacije rada i pritiscima kapitala. Ljevica kao povijesni nositelj ideologije i interesa radničke klase tek traži adekvatnu formu vlastitog organiziranja, a rad i migracije, odnosno migrantski rad postaje termin kojeg politički kapitalizira desnica uvodeći razdor između nacionalnog radništva i migracije. Bez obzira na svoje povijesne kontradikcije, migracija i rad i dalje s razlogom pripadaju neslužbenom, ne-elitnom, emancipatornom, internacionalističkom odnosno dijaloškom jeziku, kako bi rekao ruski “prisilni sibirski migrant” Mihail Bahtin. I upravo je poticanje i održavanje dijaloga domaćeg i migrantskog radništva najvažniji korak u suprotstavljanju svakoj rasističkoj, antiimigrantskoj, konzervativnoj i nacionalističkoj politici. Kako to postići u praksi i na razini Europe, pitanje je s kojim si svaki dan trebamo razbijati glavu. ¶

Mario Kikaš urednik je časopisa **RAD**. i član **Baze za radničku inicijativu i demokratizaciju**. Od 2012. do 2014. član je uredništva časopisa **Zarez**. Stalni je suradnik nekoliko domaćih i regionalnih medija i umjetničkih organizacija među kojima su **Kulturpunkt**, **Le Monde Diplomatique**, **Bilten**, **Vox Femina** i **BLOK**. U periodu 2014.-2015. bio je član programskog tima za pripremu kandidature Dubrovnika za Europsku prijestolnicu kulture 2020.

Na arbajtu vani

Ante Jerić

Koja su bila žarišta migracije? Koji su bili motivi migranata za odlazak? Koje su bile njihove kvalifikacije i što su radili u Njemačkoj? Što je država dobivala, a što očekivala od njihovog boravka u inozemstvu?

Bacimo pogled na kartu Europe nedugo nakon Drugog svjetskog rata: na Istoku su zemlje socijalističkog lagersa u kojima je zaposlenje osigurano, a na Zapadu kapitalističke zemlje u kojima je nezaposlenost činjenica, čak i u najboljim danima. Tamo dolazi do međuklasnog kompromisa uvjetovanog podjednako unutrašnjim razvojem kapitalizma i strahom od komunizma kao vanjske opasnosti: radnici se odriču organiziranog nasilnog otpora kapitalu u zamjenu za socijalna prava i institucionalnu zastupljenost radničkog pokreta u regulatornim tijelima kapitalističke države. Taj klasni kompromis bio je osnova za redefiniranje kategorije građanstva. Poratno socijalno građanstvo nije bilo tek mehanizam za zaštitu ili osiguranje od najdrastičnijih oblika siromaštva, već prije mehanizam univerzalne solidarnosti na razini države. Mehanizam solidarnosti uspostavljen od strane države blagostanja, utemeljene na klasnom kompromisu, pokrivao je gotovo cijelo društvo što znači da su bogati i siromašni imali jednako pravo na njega. To je ključno: umjesto tvrdnje "da su otada siromašni bili tretirani kao bogati, bilo bi točnije reći" – poput Etiennea Balibara – "da su bogati bili tretirani kao siromašni na osnovu univerzalizacije antropološke kategorije 'rada' kao specifično ljudskog obilježja". Većina socijalnih prava koje je država jamčila ili pružala bila je zapravo uvjetovana manje ili više stabilnim sudjelovanjem aktivnih pojedinaca u profesijama koje su im pružile status prepoznat od društva u cjelini. Može se reći da je u državi blagostanja posao počeo zamjenjivati obitelj na mjestu osnove društva. Jedna od posljedica univerzalizacije kategorije rada jest da ljudi koji ne rade postaju građani drugog reda.

Jugoslavija je na toj karti između Istoka i Zapada. Poseban put u socijalizam podario joj je doista iznimno mjesto: s jedne strane jugoslavensko je vodstvo direktnije nego u bilo kojoj drugoj socijalističkoj državi kreiralo društvo oko pojma radne zajednice, pri čemu je osnovna jedinica društvene, ekonomske i političke organizacije bilo radno mjesto. S druge strane jugoslavensko je vodstvo, za razliku od drugih socijalističkih zemalja, pri-

znavalo da u socijalizmu može postojati nezaposlenost te je ona, na tragu tog priznanja, uskoro postala bitna varijabla u društvenom životu. Zaposlenje je bilo diskriminatorni kriterij. Biti zaposlen značilo je uživati status prepoznat od društva u cjelini. Taj status, slično kao u kapitalističkim zemljama, nije bio univerzalan jer je nezaposlenost zahvaćala postotak populacije koji nije bilo moguće zane-mariti. Biti nezaposlen značilo je biti isključen iz punopravnog članstva u društvu; značilo je gubitak određenih građanskih prava, sudjelovanja u određenim vidovima odlučivanja i, posljedično, drugorazredan status. Susan Woodward tvrdi da je broj ljudi koji su registrirani kao nezaposleni rastao kako je vrijeme odmicalo; 1952. godine nanovo otvoreni zavodi za zapošljavanje zabilježili su da je stopa nezaposlenosti neznatno veća od onog što se smatralo normalnom stopom u zapadnoeuropskim zemljama; godine 1985., kad se broj ljudi koji su tražili posao popeo iznad milijuna, stopa nezaposlenosti se utrostručila postajući akutni politički problem premda on nikad nije nazvan pravim imenom i adresiran na odgovarajući način.

U nastavku teksta želim se osvrnuti na sljedeće: u prvom dijelu istaknut ću tendenciju prisutnu u prva dva desetljeća ekonomskog razvoja koja je pogodovala porastu nezaposlenosti, dok ću u drugom pokušati makar šturo skicirati porijeklo, profil i očekivanja gastarbjatera – ljudi koji su se, ne mogavši osigurati egzistenciju ili ispuniti vlastita očekivanja u Jugoslaviji, uputili na privremeni rad u Saveznu Republiku Njemačku.

Porast nezaposlenosti

Početni uvjeti razvoja socijalističkog društva nisu bili nimalo povoljni. U godinama prije rata tri su četvrtine stanovništva živjele na selu, zemlja je bila nerazvijena i siromašna, a ratna su razaranja dodatno pogoršala ekonomsku situaciju: pri završetku masovnih sukoba proizvodnja žitarica pala je na trećinu predratnog prosjeka, a uništen je i dobar dio željezničke mreže za distribuciju uroda što je rezultiralo ekstremnom gladi. Nova narodna vlast, vođena sovjetskim modelom, krenula je u brzu industrijalizaciju zemlje što je bio preduvjet njene tehnološke i kulturne modernizacije. Industrijalizacija je u

startu nailazila na mnoge probleme: ruralno stanovništvo nije se moglo lako naviknuti na industrijski ritam rada, potrošnih dobara nije bilo pa se seljacima činilo isplativije obrađivati vlastitu zemlju nego tražiti zaposlenje unutar industrijskih postrojenja. Radna nemotiviranost dobrog dijela seoskog stanovništva na podlozi nedovoljne razine tehnološke razvijenosti nije mogla osigurati priželjkivanu visoku produktivnost.

S promjenom geopolitičkih okolnosti, odnosno raskida u odnosima između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, mijenja se i privredna politika. Rezultati su vrlo brzo vidljivi: dolazi do nezapamćenog ekonomskog booma kojem je dobrim dijelom u podlozi sve veća ovisnost o zapadnim, kapitalističkim zemljama. Dva su modusa te ovisnosti – kreditiranje i vanjsko-trgovinska razmjena. Promotrimo ukratko svaki od njih u desetljeću kad ovisnost o zapadnom kapitalu predstavlja priliku i omogućuje zemlji da otpočne komprimiranu modernizaciju koja će u manje od trideset godina potpuno izmijeniti lice zemlje. Tijekom pedesetih godina osnovica politike bila je centralno planirana industrijalizacija oslonjena na kredite MMF-a i Svjetske banke koji su bili lako dostupni te ih je zbog velikih stopa ekonomskog rasta bilo lako otplaćivati: uvjeti kreditiranja bili su povoljni, a jugoslavenske investicije imale su visoku stopu povrata. Osim kredita, proces industrijalizacije financiran je i trgovinskim viškovima. Zato ne treba čuditi što je u planovima favorizirano podizanje poduzeća orijentiranih izvozu. Dok je ekonomski rast Zapadne Njemačke i Sjedinjenih Američkih Država kao glavnih trgovinskih partnera Jugoslavije bio postojan, jugoslavenska ekonomija imala je zajamčen rast. U narednim desetljećima pogoršali su se uvjeti kreditiranja, a povremene recesije u zemljama vanjskotrgovinskih partnera mehanički su se prenosile u jugoslavensku ekonomiju. No, još jednom, u pedesetim godinama produktivnost rada strelovito se uspinjala uslijed čega je Jugoslavija spadala među zemlje s najbržim gospodarskim rastom na svijetu. Ne čudi stoga što je te godine obilježila velika potražnja za radom, iako bi bilo netočno bezostatno ih opisati kao razdoblje ekstenzivnog zapošljavanja – nezaposlenost je također

povremeno rasla. Ipak, nakon prijave na zavod za zapošljavanje, posao nije trebalo dugo čekati, obično se dobivao u razdoblju između jednog i šest mjeseci, a i puno veći broj radnika je na taj način dolazio do posla nego u kasnijim godinama.

Početak šezdesetih godina na djelu je postupna promjena ekonomskog smjera koja kulminira privrednom reformom sredinom desetljeća. Reformom se namjeravalo osloboditi poduzeća tereta centralnog ekonomskog plana, kao i reducirati federalne ovlasti u oblasti proizvodnje. Teret planskih ograničenja zamijenjen je tržišnim natjecanjem između samih poduzeća, kao i njihovim izlaganjem izravnim pritiscima svjetskog tržišta uslijed paralelne liberalizacije vanjske trgovine. Veća sloboda poduzeća u raspolaganju viškom dohotka vodila je kapitalno-intenzivnim investicijama što znači da su, u zaoštrenoj konkurenciji, ona radije podizala vlastitu produktivnost na štetu zapošljavanja. Tu dolazimo do srži problema: od implementacije privredne reforme stalno se produžavalo vrijeme potrebno za pronalazak posla. Woodward navodi da je 1965., dakle u godini početka reforme, tek 16.6 posto nezaposlenih tražilo posao duže od godinu dana dok je dvadeset godina kasnije više od polovine ljudi na zavodima za zapošljavanje u potrazi za poslom provodilo dulje od dvije godine. Nezaposlenost mlađih od dvadeset i pet godina, koji nisu mogli pronaći prvi posao, postala je akutna (napustimo bar načas suhi svijet statistike i okrenimo se umjetnosti: Džimi Barka, vagabund kojeg je osmislio Žika Pavlović, a maestralno odigrao Dragan Nikolić, utjelovljenje je tog društvenog viška koji, u nemogućnosti da nađe svoje mjesto, srlja u propast povlačeći druge za sobom). Statistički pokazatelji bili su zabrinjavajući, a situacija na terenu još i gora. Stopa nezaposlenosti ponekad se znala i smanjiti budući da su se mnogi beznadnici odjavili sa zavoda premda nisu pronašli posao. To će pokušati učiniti u inozemstvu.

Geografija iseljavanja

Na ovako malo mjesto mogu se ocrtati tek glavne tendencije migracija jugoslavenskog stanovništva u potrazi za poslom. Prije početka, treba naglasiti nešto što sam dosad u tekstu zanemarivao: ogromne razlike u razvijenosti republika i pokrajina te s njom pozitivno koreliranu disproporciju između udjela pojedine republike u ukupnom broju stanovnika i ukupnom broju zaposlenih. Najrazvijeniji dijelovi Jugoslavije – Slovenija, Hrvatska i Vojvodina – imali su veći udio u ukupnom broju zaposlenih nego što im je bio udio u ukupnom broju stanovnika, za razliku od svih dru-

gih republika. Pokušat ću na temelju studije *Porijeklo i struktura radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj* koju je obavio Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu nabaciti kratke odgovore na sljedeća pitanja: koja su bila žarišta migracije?; koji su bili motivi migranata za odlazak?; koje su bile njihove kvalifikacije i što su radili u Njemačkoj?; i, konačno, što je država dobivala, a što očekivala od njihovog boravka u inozemstvu?

Republike koje su imale relativno velik udio u broju zaposlenih u Jugoslaviji istodobno su imale i najveći udio u broju migranata na radu u Njemačkoj. Jedan od mnogih faktora koji su pridonijeli takvoj, ipak, protuintuitivnoj situaciji jest da je nezaposlenost čak i u dijelovima tih republika bila velika, ali i da je njihovo stanovništvo u Njemačkoj imalo rodbinsko-poznaničku mrežu uspostavljenu prije rata koja im je služila kao materijalna i logistička potpora te omogućavala i ohrabrivala integraciju. Kad se promatra broj migranata po općinama njihov najveći broj na razini Jugoslavije bilježila su dva područja. Prvo, to su bile općine u gospodarski slabo razvijenom planinskom i krškom području Dalmatinske zagore (s Imotskom krajinom), jugozapadne Bosne i zapadne Hercegovine. Drugo, to su također bile općine u Panonskoj nizini, zatim u sjevernoj i istočnoj Hrvatskoj, Bačkoj i sjeveroistočnoj Sloveniji. To je u prostornom pogledu bilo područje najveće migracije u Zapadnu Njemačku u razdoblju između 1965. i 1968. godine (na koje se odnosi rad Instituta za geografiju), ali apsolutni broj migranata po općinama nije bio velik kao u prvom migrantskom području.

Razlog za odlazak na rad u inozemstvo u prvom području bio je višak radne snage: splet velikog prirodnog prirasta, agrarne prenaseljenosti i izrazite nerazvijenosti sekundarnih i tercijarnih djelatnosti. No, pored tog razloga, zasigurno nisu zanemarivi ni motivi migranata poput mogućnosti znatno veće zarade u inozemstvu. Žene iz ovog područja činile su vrlo mali udio u ukupnom broju zaposlenih u inozemstvu; one su u pravilu ostajale kod kuće. U drugom području, većinski poljoprivrednom, udio žena u promatranom razdoblju bio je, naprotiv, iznad polovine ukupnog broja onih koji su otišli. Razloga za to je puno: u domaćinstvima koja su imala malo obradivih površina, ili uopće nisu imala zemlje, i u kojima je bračni partner bio zaposlen u Jugoslaviji, ženi je bilo relativno lako privremeno otići na rad u inozemstvo te spremanjem novca sa strane tijekom nekoliko godina rada u inozemstvu poboljšati stanje domaćinstva. Suprug je izbjegavao odlazak u inozemstvo jer u tom slučaju ne

bi mogao računati na ponovno zaposlenje u zemlji. Iz domaćinstava koja su imala više zemlje, supruga je odlazila zbog toga što je njezin partner bio potrebniji za obavljanje težih radova na poljoprivrednom imanju. Međutim, budući da prihod od rada u tadašnjim uvjetima poljoprivredne proizvodnje najčešće nije bio dovoljan za ono što bismo uvjetno mogli nazvati pristojnim životom, žena je odlazila u inozemstvu i vraćala se da bi tako u domaćinstvo donijela dopunski prihod.

Opće je mjesto da su gastarbajteri pretežno bili nekvalificirani i priučeni radnici koji su zauzimali slabo plaćena mjesta što ih je njemačko domaće stanovništvo nerado prihvaćalo. Pri ispunjavanju prijave za zaposlenje naši su radnici proizvoljno unosili zanimanje i pri tome često nisu unosili ono kojim su se dotad bavili, već ono kojim su se namjeravali baviti u Njemačkoj. Mnogi su svoje dotadašnje zanimanje navodili potpuno općenito (npr. radnik). Metalurgija, metalna industrija i, naravno, građevinarstvo (mitsko mjesto iz jugoslavenskog imaginarija – *baustraße!*) bile su osnovne grane njihovih djelatnosti. Njihove su se djelatnosti u novoj zemlji, s obzirom na dostupna radna mjesta u Njemačkoj, znatno razlikovala od djelatnosti ostalih stranih radnika: od ukupnog broja gastarbajtera bitno je manji broj jugoslavenskih radnika u odnosu na ostatak stranih radnika bio zaposlen u uslužnim djelatnostima, rudarstvu i energetici, poljoprivredi i šumarstvu, nešto manji broj u prerađivačkoj industriji, ali je zato, kad je građevinarstvo u pitanju, njihov udio bio dvostruko veći.

Koliko god njihovi životni i radni uvjeti u Njemačkoj bili nezavidni, plaća koju su tamo dobivali bila je otprilike tri i pol puta veća od plaće njihovih jugoslavenskih kolega. Taj je rad dominantno bio "privremen" te su se migranti u pravilu vraćali kući s novcem koji se trošio po određenim uzusima. Jedan od najjačih među njima bio je popravak i dogradnja stare kuće ili izgradnja nove. Najprije su se kuće izgrađivale u mjestu stalnog boravaka, a kasnije – barem u slučaju Dalmatinske zagore – i u primorskim mjestima ili gradskim centrima u unutrašnjosti, osobito na periferiji Zagreba.

Sa svoje strane, jugoslavenska je država s posebnim interesom gledala gdje se i kako troše gastarbajterske devize. Iz podataka o kretanju broja radnika, njihovih zarada i doznaka u domaće banke donesen je zaključak, naznačen i u spomenutoj studiji Instituta za geografiju, da se relativno malen postotak zarade slao domaćim bankama. Radnici iz drugih zemalja općenito su veći udio zarade od rada

u Njemačkoj slali preko banaka svojih zemalja. Gastarbajteri bi, kako su primijetili autori studije, slali još i manje u jugoslavenske banke kada na to ne bi bili prinuđeni zakonskim propisima prema kojima se, primjerice, automobil mogao kući uvesti uplatom samo preko neke banke u Jugoslaviji. Dakle, država je imala velika očekivanja od gastarbajtera. No, njezin odnos prema njima nije bio pasivan; prepoznajući koristi od samonikle, žilave prakse odlaska ljudi na privremeni rad u inozemstvo, država je pokušala jasno razumjeti postojeći proces te ga, uspostavljajući službi za posredovanje u zapošljavanju viška radne snage u inozemstvu, bilateralnim međudržavnim ugovorima i izgradnjom pripadajuće infrastrukture proširiti i staviti u službu ekonomskog i društvenog razvitka nerazvijenih krajeva. Na jedan historijski kontingentan, čudan i neponovljiv način, nastojala je ukrotiti varijablu nezaposlenosti i njome ovladati. ¶

Ante Jerić je doktorand

iz filozofije na ZRC SAZU

u Ljubljani. Suradnik je u

Multimedijalnom institutu

gdje je zadužen za teorijski

program i izdavačke aktivnosti.

Zanima ga kontinentalna

filozofija i njezine veze s

psihoanalizom, književnošću

i filmom. Objavio je knjigu *Uz*

Malabou: profili suvremenog

mišljenja.

Gastarbajterska mapa Beča

Mislav Marjanović

Kada se u Beču pomisli na “Tschusche”, što je univerzalna austrijska psovka za južne Slavene i orijentalne narode, sve one što je poratni ekonomski boom kapitalističkom nužnošću nanio u tu bogatu zemlju, najčešće je prva asocijacija tzv. Ottakring, 16. bečki becirk. “Posran i divlji” s jedne strane, “multi-kulti oaza” s druge strane, zapravo nijedna od tih predodžbi ne odgovara u potpunosti tom okrugu, ili kotaru, kako se neuspješno pokušava prevoditi naziv za jednu od 23 temeljne urbane jedinice Beča. Ottakring je od svojih početaka krajem 19. stoljeća bio radnička četvrt, definiran industrijom koja se tu nalazila, od koje je danas preostala tek pržionica kave Julius Meinl, proizvođač pekmeza Staud i pivnica Ottakring, čije se pive uglavnom kupuju noću za 2 eura u imbisima i na fast food štandovima, budući da u Austriji, kao što to naš šparni skijaški narod dobro zna, iza 20h, iznimno iza 21h, ne radi ništa osim pivnica i restorana.

Poprilično duguljast, kada se promatra sa “stražnje” strane, s obronaka na kojim se nalazi ogromni kompleks Otto Wagner’s Spital, bolnica koja je sagrađena potkraj monarhije kao psihijatrijski sanatorij, tada jedan od najmodernijih u Europi, Ottakring se proteže od bečkog Gürtla (pojasa) do brdašca Wienerwald i kompleksa vila na Wilhelminenbergu. Unatoč vilama, kvart je oduvijek bio naseljen proletarijatom, a početkom 20. stoljeća bio je prenapučen, u njemu je stanovalo skoro 180 tisuća ljudi. Stoga su zbog “loših stambenih uvjeta i rasta cijena” u rujnu 1911. izbili masovni prosvjedi, o kojima je pisao i Ivan Cankar, koji je tada studirao u Beču. Taj motiv loših stambenih uvjeta, kao i skupljih stanova za strance, regularno će se ponavljati čitavo stoljeće, sve do današnje gentrifikacije koja je zahvatila sam centar Ottakringa, samo što će pritom uglavnom izostajati nasilno iskazivanje nezadovoljstva. Monarhija će se naposljetku raspasti, a s njome će gotovo u potpunosti nestati češki doseljenici, koji su tada dominirali demografskom strukturom becirka, odnosno s vremenom će se pretopiti u autohtone “Austrijance”, a njihova će mjesta šesdesetih popuniti novopridošli Turci i Jugoslaveni. Tako statistike iz siječnja 2016. pokazuju da u becirku živi 34.1% ausländera, što je 7% više od bečkog prosjeka (27.4%), od čega ima najviše deklariranih Srba, slijede Turci, Poljaci, Hrvati, Bošnjaci i Nijemci. To Ottakring drži na četvrtom mjestu po postotku stranaca u strukturi stanovništva u Beču, dok neprikosnoveno na vrhu stoji 15. becirk, Rudolphshelim – Fünfhau, koji se nalazi odmah pokraj Ottakringa s udjelom od 40.5% stranaca. E tu je već zbilja opasno, rekao bi Bečlija, i ne tek jedan.

Nepripadnosti, razočaranja, čežnje i radosti
Ipak, kao “najopasnija” ulica u Beču donedavno je slovila upravo Ottakringerstrasse, ulica kojom dominiraju kafići, klubovi i restorani u vlasništvu ljudi s ex-jugoslavenskim korijenjem, najčešće srpskim. Ne čudi stoga da se jedan dio te ulice, u kojem to posebno dolazi do izražaja, naziva “Balkanmeile” iliti “Balkanska milja”. To je bečko mini carstvo turbofolka i dobro poznate estetike, koja je u postjugoslavenski mainstream silovito ušla ‘90-ih, s mačizmom i seksizmom kao obvezatnim kodom, dok se nacionalizam pojavljuje tek u posebnim trenucima, prilikom nogometnih utakmica ili prosvjeda za “srpsko Kosovo” te ulicu pretvara u etnički podijeljenu mini Jugoslaviju.

Bukvalno samo nekoliko stotina metara od primamljivog novog žarišta bečkog Balkana nalazi se kozmopolitski Yppenplatz i Brunnenmarkt (tržnica), bobo središte današnjeg Ottakringa. U posljednjem je desetljeću upravo ovaj dio becirka doživio promjene. Na trgu Yppenplatz sve vrvi od lokala i šik restorana, koji su posebno ispunjeni vikendom i ljeti, a na tržnici se mogu naći začini iz cijelog svijeta, ribe, raznorazni delikatesni si-revi, jeftina odjeća, drangulije, uglavnom sve što čovjek može zamisliti. Upravo oko tog središta u posljednje se vrijeme sve više naseljavaju “hipsteri”, umjetnici i studenti, koji koliko-toliko žive u harmoniji sa starim migrantima i radnicima, iako su cijene stanovanja značajno porasle (kao i u cijelom Beču uostalom), što je dovelo do iseljavanja dobrog dijela onog stanovništva zbog kojeg je taj dio grada stekao svoju auru.

Sjajan i nezaboravan dokumentarac o tom mjestu, o toj tržnici, snimila je 2004. poznata austrijska novinarka Elisabeth T. Spira u ciklusu svojih reportaža “Svakidašnje priče” (Alltagsgeschichte), prije nego što će kvart zahvatiti gentrifikacija. To malo remek-djelo naslovljeno “Am Brunnenmarkt”, s obzirom da je snimljen na 40. godišnjicu potpisivanja ugovora između Turske i Austrije (1964.), mogao bi funkcionirati kao hommage bečkom gastarbajterskom svijetu. U njemu se nižu raznorazni likovi, koji se pred kamerom Spire u potpunosti otvaraju i spremno govore o najintimnijim osjećajima razočaranja, (ne)pripadnosti, boli, čežnje i radosti. Tako ulazimo u svijet Turčina koji je u Austriji od ‘71. i prodaje “najbolju austrijsku piletinu” te “uvijek osjeća nostalgiju za domom”, malo poslije pojavljuje se žena elegantno odjevena u crveno koja ne propušta priliku da svojom poloniziranim verzijom njemačkog pred kamerom pozdravi obitelj i susjede; tu su i domaći starosjedioci koji ne skrivaju nezadovoljstvo etničkom “onečišćenošću” njihove domovine, kao i oni koji u tome vide bogatstvo. Za nas je pak nezaobilazna gospođa koja se deklarira kao Srpkinja, koja je još ‘70-ih došla u Beč te ga već jako dobro poznaje, kako sama kaže s neizostavnom dozom ekspertnosti. Pomalo iznervirano priča o novopridošlicama u Beč, zbog kojih grad postaje prljaviji, satnice su niže i sve manje ljudi ima posao. Na pitanje Spire Zašto je ona došla u Austriju?, odgovara kako je Austrija njih iz Srbije tada trebala. Takav direktno izražen nedostatak solidarnosti gotovo je pravilo

Povodom pedesete
godišnjice
potpisivanja
ugovora o
najamnom radu
između Jugoslavije
i Austrije,
rekonstruirali
smo mapu Beča
i načina na koje
taj grad oblikuje
prva generacija
gastarbajtera.

u razgovoru sa gastarbajterima prve generacije, ali i ostalih, kada se danas žale na novu navalu "istočnjaka" koji iskorištavaju austrijsku socijalnu državu, kako mi je u jednom razgovoru ispričala umirovljenica Zdravka, ratna izbjeglica iz Travnika. Naime, mnogi ne mogu prihvatiti da netko radi 40 godina i potom dobiva minimalnu penziju od 700 eura, dok azilanti imaju istu, ako ne i veću pomoć od države. Umjesto svijesti o vlastitoj diskriminaciji od strane države, oni se s njome solidariziraju u diskriminaciji onih još i slabijih. Nešto kasnije pred nama će se pojaviti žena, žrtva rata u Bosni, izbjegla u Austriju 1992., ostavivši za sobom ubijenog muža, "jedinu životnu ljubav" te spaljen i razoren dom. I u tom se zacrtanom krugu kreću skoro sva istraživanja migracija s jugoslavenskih područja. Tu je prva generacija gastarbajtera, tu je interiorizirani diskurs o dobrim i lošim strancima, tu je 90-ih izvana nametnuto inzistiranje na etničkoj i nacionalnoj pripadnosti do tada samo Čuša, Kanakea, ili u najkorektnijem slučaju Yugosa, tu je rat, čežnja, i kako kaže neimenovana izbjegla žena, pokušaj življenja, odnosno "preživljavanja" u tuđoj zemlji.

Prva generacija gastarbajtera

Ipak, ova kalendarska godina prinuđuje naš tekst da stavimo jedan tip jugoslavenskih pridošlica u prvi plan, onu herojsku generaciju prvih gastarbajtera, koji su najčešće bez ikakvog pojma o tome gdje će završiti i šta će raditi, odlazili iz uglavnom južnijih dijelova Jugoslavije prema sjeveru, prema Beogradu, Zagrebu, Sloveniji da bi napokon postali autentični gastarbajteri u nepoznatim sredinama Austrije, Njemačke i ostalih zapadnih kapitalističkih zemalja. Ta prva generacija, nakon dolaska na Sidbanhof (radi se o Südbahnhof, koji je danas preuređen bečki Hauptbahnhof) ipak nije završavala samo u Ottakringu, već se raspršila po cijelom Beču. Distribucijsku strukturu stanovanja "radnika na privremenom radu" (kako je glasila ideologizirana jugoslavenska kovanica za "gastarbajtere") najilustrativnije mi objašnjava Ljubomir Bratić u kavani nasuprot bečkog Volkstheatera. Bratić, koji se tom tematikom bavi preko dva desetljeća, govori mi o tri bečka urbanistička kruga (bolje rečeno prstena). U prvome krugu, koji zagrebački školarac najbolje poznaje iz svojih jednodnevnih izleta u Beč, nalazi se 1. bećirk Josefstadt i njega nastanjuje "aristokratija". U drugome, koji se proteže između Ringstrasse, maestralnog urbanističkog projekta izgrađenog potkraj 19. stoljeća, i već spomenutog Gürtla, stanuje "bečka buržoazija" i činovnici. U njega naš školarac zakoračuje čim odradi obligatornu porciju obilaženja dosadnih monarhijskih zgradurina pa za "nagradu" dobiva dva sata šopinga po Mariahilfstrasse, prije nego što ga se posjedne u autobus i odvede da vidi Belvedere (koji je u istom tom drugom krugu). Izvan bečkog Gürtla počinje treći krug i to je radnički dio Beča, najnapučeniji pridošlicama, migrantima i starim gastarbajterima. U taj, reklo bi se, najzanimljiviji dio Beča naš školarac ne zakoračuje i uglavnom ne posjeduje svijest o njegovom postojanju. Tako se najviše "naših" ljudi nabralo u već spomenutom 16., 15. te 10. bećirku, Favoritenu, ali ni ostali dvoznamenkasti okruzi ne zaostaju (do 20.-og, jer sve bliže kraju grada, u predgrađima, ponovno se smanjuje broj doseljenih i ponovno počinje dominirati autohtona buržoazija, rentijeri i aristokracija).

Težak fizički rad, bauštele i samci koji rade po nekoliko poslova da bi na brzinu zaradili novac i poslali ga doma – ukratko, u gastarbajterskom dis-

kursu uglavnom se ne očekuju žene. Međutim, to nije bilo tako, a u jugoslavenskom slučaju nerijetko su i same žene odlazile. Jedna od njih je i gospođa Vasilija, koja je 1973. otišla od muža iz Rijeke, ostavljajući pritom trogodišnju kćerku. Njezina je priča gotovo filmska, a sjeća se do u detalja svojeg prvog bečkog mjeseca. Kao građevinska tehničarka udana za šofera, priča mi kako je bila nezadovoljan svojim tadašnjim brakom u kojem joj muž nije dopuštao da radi, osim kao čistačica. S obzirom da na to nije pristajala, odlučila je napustiti Jugoslaviju, iako na to ekonomski nije bila prisiljena. Željela je u Trst, ali igrom slučaja, odnosno izmijenjenim rasporedom noćnih autobusa, završila je u Beču. Prvotno se zaposlila u šnajderaju, a nakon nekoliko promijenjenih lokacija stanovanja, prvu godinu svoga života u Beču provodi u 1. bećirku, gdje kuha i posprema za groficu iz Argentine, udanu za bogatog austrijskog povratnika. Međutim, već sljedeće godine odlučuje se vratiti po kćer pa će morati promijeniti i mjesto stanovanja, budući da to više nije bilo moguće u 2-3 kvadratna metra, kako izgledaju sobice za poslugu u takvim stanicama. Zahvaljujući grofičinoj preporuci, uspijeva dobiti stan kao kućepaziteljica, što se često događalo ženama iz Jugoslavije, te se sretnim spletom okolnosti uspijeva zaposliti u bečkoj komunalnoj firmi. Njezina priča nosi još jednu atipičnost, budući da je uspjela nakon nekoliko kurseva koje je pohađala i položenih državnih ispita nostrificirati diplomu te dobiti titulu građevinskog inženjera. Radila je na građevinskim projektima diljem Beča, prvenstveno na gradilištima bečkog metroa, na značajnim U-bahn stanicama, koje u razgovoru niže. Ljude s kojima bi se bavljala vikendom u jugoslavenskim radničkim klubovima poput "Jedinstva" ili "Mladosti", radnim bi danom nadgledavala, zajedno s austrijskim kolegama.

Od 2005. je u mirovini, koju provodi aktivno, i kako sama kaže "turbo životom". Ako nije u Rijeci, ili na kratkotrajnim izletima s uglavnom austrijskim poznanicima (budući da "naši" ili nemaju novaca, ili moraju čuvati unučad), ide na različite vrste plesova, bavi se sportom, upravlja fiskulturu s društvom dijabetičara, a tu je i nord walking, kurs talijanskog, a koji put godišnje zalomi se i odlazak u hrvatske umirovljeničke klubove. Žali pak za raspadom bivše države, ne samo zato što je u "ono doba svima bilo bolje", već i zbog nasilne etnicizacije njenog bečkog kruga poznanika: "Prije nije bilo tako, mi nismo znali ni za granice, ni za razlike, ni za ništa. Od '91 nadalje svatko se povukao u svoju kožu, ko puž, i čuti i trpi i nema druge". Priča koju poznajemo iz opće kulture, koju donosi i kulturni gastarbajterski dokumentarni film *Posebni vlakovi* o ljudima koji odlaze u nepoznato iz zabačenih krajeva, netaknutih projektom jugoslavenske modernizacije, kao nekvalificirana radna snaga na Zapad, nije i jedina priča o ovom fenomenu, kako mi to u svome stanu objašnjava još jedan umirovljenik, gospodin Blaško Papić. U počecima je postojala mogućnost da predstavnici stranih tvrtki dođu u Jugoslaviju i onda na licu mjesta obave selekciju intervjuiranjem domaćih nezaposlenih "radnika", koji bi nakon toga točno znali u kojoj će kompaniji raditi. Također, često se dolazilo u kapitalističke "tvornice snova" i preko preporuke samih gastarbajtera, za koje bi se, ako bi se pokazale profitabilne (što je u pravilu značilo da novi radnik ostaje u firmi duže od pola godine), dobivala provizija od poslodavaca. Sam Blaško je pak u Beču završio kao detašira-

ni, ili, kako ironično domeće, "prodani" radnik. Naime, on je radio u jugoslavenskoj tvrtki Braća Kavurić, za koju ponosno ističe da je "izgradila sve termoelektrane u bivšoj Jugoslaviji", koja je kao i niz ostalih velikih jugoslavenskih firmi imala potpisane ugovore sa stranim firmama, a u konkretnom slučaju radilo se o ugovoru sa Siemensom te nekim većim bečkim i lincovskim tvrtkama. Ti su ugovori između ostalog sadržavali i mogućnost dovođenja visokokvalificirane radne snage koje je na kapitalističkom tržištu nedostajalo, što je Blašku Papiću omogućilo dolazak u Beč. Na tome su domaće firme masovno zarađivale, budući da su uzimale najveći dio satnice detaširanog radnika, a njih se brojalo na desetke tisuća. Ukratko, naši jugoslavenski divovi bili su, današnjim sportskom rječnikom rečeno, filijale moćnih zapadnih firmi.

Nije ono tamo bila tama, a ovo svjetlo

Uprkos tomu, zahvaljujući nekim ostalim beneficijama, poput plaćene terenske dnevnice i prava na stan, koji je za veliku većinu ostalih gastarbajtera bio samo san, Blaško je živio lagodno. Slobodno vrijeme ispunjavao je izletima na stari Dunav, piknicima i nogometom, a ubrzo se angažirao oko nastanka jugoslavenske radničke nogometne lige u Austriji o kojoj je izvještavao jednom tjedno za *Sportske novosti*, u tadašnjoj rubrici "Vama u svijetu". Kao "ubeđeni jugonostalgijač", što niti danas ne skriva, bio je angažiran u tadašnjem kulturnom i sportskom životu Jugoslavena u Austriji, a na današnju Hrvatsku gleda s razočaranjem te na kraju emocionalno dodaje da nitko ne može pričati da je "ono tamo bila tama, a ovo svjetlo". U posljednjim godinama, kao predsjednik KSD Zagreb–Wien organizirao je sijaset koncerata hrvatskih glazbenika te gostovanje domaćih kazališta u Beču, te mi s ponosom pokazuje plakate sarajevskih, beogradskih i zagrebačkih predstava.

Priča o fascinantom svijetu gastarbajtera mogla bi se ispričati na razne načine, no kako god je pričali teško bi se obuhvatio splet paradoksa i kontradikcija koje u sebi nosi taj svijet. Možda bi se trebala dalje nastaviti, putevima druge i treće generacije na kojima je ponekad ostajao žestoki biljeg diskriminacija koje nisu ni birali ni htjeli. No kod pionirske generacije nerijetko je primjetan osjećaj zahvalnosti austrijskoj državi, kao i svijest o nepripadanju, bivanje "ni ovdje niti tamo", te nekakvo gorko razočaranje nestankom zajedničkog jugoslavenskog svijeta u Beču i općenito. Pomalo iznenađujuće, "jugonostalgija" najmoćnije živi u onima koji su prvi masovno napuštali brod što je već '70-ih nepovratno tonuo. ¶

Posebnu zahvalnost dugujem Jani Dolečki, Stefanie Maier, Ljubomiru Bratiću i Goranu Novakoviću bez kojih ovaj tekst ne bi bio moguć.

Mislav Marjanović studira filozofiju i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu. Član je uredničkog tima portala **Political Critique (Krytyka Polityczna)** te suradnik portala **Kulturpunkt.hr**. Trenutačno živi u Zagrebu gdje, navodno, završava studij.

Mladen Tudor, iz serije "Gastarbajteri", Zagreb, 1978.

Dome, strani dome

– obilježavanje 50. jubileja jubileja
potpisivanja Sporazuma razum
o radnoj migraciji između između
Austrije i Jugoslavije Jugoslavije

Jana Dolečki

U uzavreloj atmosferi austrijske političke sezone 2016. obilježene skandalima vezanima uz aktualne predsjedničke izbore, s nikad opskurnije izbornim

dvostrukim produžecima, ove se godine raznovrsnim prigodnim manifestacijama, izložbama, konferencijama i drugim dešavanjima državničkog ali i nezavisnog karaktera obilježava 50. godišnjica potpisivanja sporazuma o angažiranju radne snage s područja SFRJ na privremenom radu u Austriji. Temi kojoj službena Austrija poslovično i izvan prigodnih datuma ne pridaje kritički konkretnog javnog značaja, a koja je manje-više prepuštena inicijativi samoosvještenije austrijske migracije i pridruženih simpatizera mahom akademske provenijencije, ove je godine u pozadini navedenih političkih previranja i akutne migracijske krize pridana dodatna referencijalna vrijednost koja ju je na neki način na preskok izvukla iz historijskog konteksta i upisala u aktualnost – bilo da je eksplicitno objašnjava ili glasno prešućuje. Tijekom ove obljetničke godine gastarbajteri su tako u službenom javnom diskursu najčešće spominjani isključivo kao model uspješne integracije migranata: "Jako je važno da je druga i treća generacija migranata iz bivše Jugoslavije dobro integrirana u austrijsko društvo. Primjer ljudi iz bivše Jugoslavije pokazuje da integracija može uspjeti, ali i da je za nju potrebno mnogo vremena, čak i više od jedne generacije", nedavno je izjavio austrijski ministar vanjskih poslova i integracija Sebastian Kurz, zaboravivši napomenuti u okviru kakvih se to kriterija integracija dijeli na dobru i lošu. Međutim, objašnjenje treba tražiti u tajmingu – u trenutku kad spomenuti ministar predlaže regulaciju migrantske krize prema australskom modelu, ili kažnjava "integracijsku nevoljkost" (*Integration-sunwilligkeit*) školskih učenika s 1000 eura kazne, jugoslaven-ski su migranti izvučeni iz prašnjavog ormara austrijskih socijalnih čuda te ih se sa svih strana svojata kao društveni eksperiment koji se, eto, prigodno upravo uslijed izborne godine i kontroverznih migracijskih politika slavi kao nacionalni uspjeh. Svaka veća i ozbiljnija stranka (osim radikalno desnog FPÖ-a čije nesudjelovanje u trendu ne treba posebno objašnjavati), svaki državni ured ili agencija koja u svojem akronimu nosi integraciju, manjinu ili oboje, kroz godinu je organizirala vlastitu proslavu obljetnice potpisivanja Sporazuma s predvidljivim sižeom – red službene govorancije, red zabavnog programa manjinskog karaktera, red balkanskih specijaliteta s otvorenim bifeom.

Slaveći uspjeh austrijskog modela integracije koja se, evo, odvija već nekoliko generacija (u službenom diskursu migracija se još uvijek reda po brojevima, kao da nikada neće prestati biti definirana prezimenom svoga djeda ili bake), službeni modeli obilježavanja jubileja potpuno su zanemarili činjenicu da se ta višegeneracijska integracija i transformacija privremenog u stalno radništvo temeljila na uputama države i dokumentima u čijem se provođenju na terenu promicala upravo privremenost kao prioritet. Drugim riječima, ostanak radnika u gostima nije bio planiran projekcijom službene vlasti, on se jednostavno dogodio mimo nje. O tome svjedoči i sam tekst Sporazuma iz 1966. nastao po uzoru na slične ugovorne dokumente koje je Savezna Republika Austrija, u projekciji snažnog poslijeratnog ekonomskog rasta i pod pritiskom potrebe za provodiocima istog, potpisala i sa Španjolskom (1962.) i Turskom (1964.). Uz odredbe mehanizama sustavnog zapošljavanja jugoslavenskih radnika u Austriji (austrijski su poslodavci slobodna radna mjesta morali prijavljivati jugoslavenskom birou za zapošljavanje preko kojeg su onda radnici aplicirali za određene pozicije na koje bi o trošku poslodavca odlazili nakon obaveznog zdravstvenog pregleda) te odredbe o pravima jugoslavenskih radnika na uživanje ravnopravnog položaja u odnosu na austrijske kolege, osnovna ideja vodilja Sporazuma bila je ona o rotacijskom radnom planu – dodatna je radna snaga u punom smislu riječi bila zamišljena kao gostujuća, zapošljavala se uglavnom u valovima, ograničena kratkoročnim ugovorima o zapošljavanju. Važnost pojma privremenosti u privremenom radu dodatno je potvrđena prvom većom ekonom-

skom krizom u Austriji (1975.–1984.) kad je više od trećine ukupnog broja jugoslavenskih radnika vraćeno u domicilnu državu kao tehnički višak.

Sistem privremenog rada

No, zamišljen, dogovoren i normiran, sistem privremenog rada već se nakon nekoliko godina prakse počeo urušavati, ali iznutra. Mnogi su sezonski radnici odlučivali ostati, mijenjali su poslove kako bi doskočili pravu na jednokratno zaposlenje, dovodili su obitelji i time proširivali mogućnosti ostanka, ali su i mnogi austrijski poslodavci samoinicijativno počeli proizvoditi ugovore kako bi izbjegli ponovno obučavanje novog vala radnika. Upravo je ta raznovrsnost procesa transformacije gosta u punopravnog i aktivnog subjekta austrijske države, "njih" u "nas", potpuno nedostajala u manifestacijama obilježavanja godišnjice državnog tipa rušeći tek mjestimice svoju nametnutu povijesnu uvjetovanost i njenu predvidljivu reprezentaciju.

Uz prigodničke manifestacije u izvedbi službenih organa (od kojih većina nije imala javni karakter), nekolicina događaja koji nisu potpali pod goreopisane programske sheme odvijala se najčešće u gradskim kulturnim institucijama poput muzeja, galerija, kino-sala, u okviru programa nezavisnih kulturnih centara ili na mjestima obilježenima privremenim radom, poput napuštenih tvorničkih pogona. Nezavisno od strukture podrške zadužene za sam program (državno, gradsko, stranačko ili nezavisno pokroviteljstvo), preostale modele reprezentacije izrazito kompleksne teme radne migracije kojima smo svjedočili tijekom ove godine mogli bismo, s obzirom na karakter same građe, svesti na dva tipa. Prvi se bavio prikazom društveno-političkog konteksta, tj. mehanizama kontrole i upravljanja procesima radnih migracija "odozgo" (propitivanje i predstavljanje administrativnih uvjeta, odnosa kontrole i upravljanja, pitanje političkih odluka i sl.) a koji su se minimalno kritički preispitali kroz sve analizirane i posjećene programe, tek se poslovično predstavljajući kao svojevrsna polazna točka.

Drugi tip reprezentacijske građe potpuno je prevladao u većini ponuđenih programa. Riječ je o modelu prikaza "odozdo", svođenju fenomena na minimalan zajednički nazivnik okarakteriziran osobnim svjedočanstvima prvoboraca rada u gostima. Na tom i takvom prikazu pojedinačne arhivske građe, bilo u njenom materijalnom ili živom obliku, do sada su se temeljile postavke najvećeg dijela prigodnih izložbi i manifestacija u Austriji (npr. izložba *Pod tuđim nebom* u bečkom etnografskom muzeju otvorena u rujnu ili putujuća izložba *Doći i ostati* u Linzu), kao i segmenti nekih drugih projekata na istu temu (segment projekta *Langer Weg der Gastarbajt* posvećenog toposima jugoslavenske migracije u bečkom 16. i 17. okrugu i u organizaciji bečke nezavisne inicijative *Platforma*). Iako na prvi pogled hvalevrijedan potez davanja vidljivosti i osnaživanja pojedinačnih aktera ove priče koji su do sada ostajali uglavnom utopljeni u definiciji pojma gastarbajta, pretežno oslanjanje na prikaz fenomena kroz njegove partikularne primjere, a bez svojevrsne teorijske interpretacije sa sobom sasvim izgledno donosi i rizik promašene definicije pojma.

Primjera radi, velika većina iskaza koji su se koristili u ovim projektima i koje su dali radnici zapošljavani na fizički vrlo zahtjevnim radnim mjestima gotovo se nigdje ne prikazuju kao kritički prilog uvidu da su visokokvalificirana radna mjesta u Austriji bila uglavnom namijenjena domicilnom stanovništvu. Svjedočanstva tako ostaju minimalno kritična spram zemlje domaćina i službenih politika te postaju prelakro svodljiva na razinu pojedinačnog slučaja. Isto tako, u duhu opisanog dominantnog diskursa koji priču o gastarbajterima prepričava kao priču sa sretnim krajem, službeni obljetničarski programi najčešće su navodili pozitivne primjere onih koji su isključivo kroz svoj uporan i predan rad postali "punopravni članovi austrijskog društva". Ovaj princip "montaže" modela uspjeha to je prisutniji što je u pokroviteljstvu programa prisutnija službena država – kritički ogledi o primjerice izrazito nesigurnim uvjetima smještaja i

života, o jezičnoj barijeri ili izloženosti općoj društvenoj diskriminaciji načelno su prešućeni, definirani kao privremeni ili pojedinačni. Međutim, neki su programi najčešće samoorganizirajućeg karaktera, poput spomenutog *Langer Weg der Gastarbajt*, ipak pokušali kroz odabir sugovornika izbjeći zamku jednodimenzionalnosti pa su gastabajteri prve generacije uključeni u turu kroz bečke okruge obilježene životom i radom privremenih radnika publici iznosili i negativne aspekte života na razmeđu privremenosti i neizvjesnosti.

Arhiv migracije

Prvo veće dešavanje s posvetom gastarbajterima iz bivše Jugoslavije, u kojem se u cilju sveobuhvatnije definicije teme pokušalo preplesti oba modela reprezentacije, odvalo se ovog travnja Beču u vidu manifestacije pod naslovom "... jer ja ne bih mogao da zamislim Beč bez naših jugoslovenskih prijatelja..." (citat preuzet iz obraćanja bečkog gradonačelnika Helmuta Zilka na otvaranju sportskih igara jugoslovenskih radničkih klubova 1989.) Ovo dešavanje u organizaciji insbruskog sveučilišta, nezavisne platforme za manjine Initiative Minderheiten i asocijacije Archiv der Migration sastojalo se od mini izložbe postavljene u prostoru nekadašnjeg kluba Jugoslaven, krovne udruge jugoslovenskih radničkih klubova u Beču, današnjeg kina Filmcasino (gotovo nadrealno

Mladen Tudor,
iz serije
"Gastarbajteri",
Zagreb, 1978.

djeluje arhivski materijal koji prikazuje kako se Titove slike kočopere prostorom koji danas funkcionira kao jedno od najvažnijih bečkih art-kina). Uz izložbu, u istom se prostoru odvila i mini-konferencija okupivši nekolicinu akademskih stručnjaka, povjesničara i sociologa, koji su u svojim izlaganjima fenomenu jugoslavenske radne migracije prilazili iz šire povijesne i teorijske perspektive, odvajajući je od autoreferencijalne analize. Od predstavljenih radova možda je najzanimljiviji bio onaj povjesničarke Verene Lorber koja je kroz nekoliko obrađenih biografija gostujućih radnica iz bivše Jugoslavije pokušala teoretski označiti problematiku nevidljivosti gostujućeg ženskog rada.

Teoretski okvir postavljen u prvom dijelu na najbolji je mogući način korespondirao s drugim dijelom manifestacije u kojem su se svojim svjedočanstvima u živoj panel-diskusiji predstavili vodeći funkcionari i funkcionerke nekadašnjih jugoslovenskih radničkih klubova kao živi svjedoci vremena

i izvršio određene političke agende – njihovi iskazi o načinima nastanka i radu spomenutih klubova (kojih je u Beču u jednom trenutku bilo čak dvadesetak) na vrlo su konkretan način razotkrili mehanizme službenih odnosa matične zemlje i Austrije i metode njihove konkretne primjene. Spomenuta manifestacija zaokružena je projekcijom nekoliko dokumentarnih filmova na temu gastarbajtera (Krstó Papić, Želimir Žilnik, Goran Rebić) otvarajući pitanje ne samo na koji je način ovaj fenomen bio inspirativan za jugoslavensku kinematografiju, već i na koji su način gastarbajteri bili shvaćeni i definirani u zemlji iz koje su otišli u potrazi za boljim radnim uvjetima.

Treći, gotovo bastardni model reprezentacijske građe u okviru teme radne migracije jest onaj koji ju predstavlja kroz suvremenu umjetničku produkciju. Uz rizik nedostatka kontekstualnih objašnjenja, ovaj model ipak ima svojevrsnu prednost na polju njene aktualizacije i svojevrsnog kritičkog potencijala, jer fenomen prošlosti u najboljem scenariju

protiskuje kroz aktualnost društveno-političkog konteksta umjetnika. Uz nekoliko sporadičnih umjetničkih projekata realiziranih diljem Austrije (primjerice performans *Pozdrav!* Marka Markovića u okviru programa *Langer Weg der Gastarbajter* kao i video-rad umjetničkog dua *Doplgenger* u muzeju grada Kremsa), najkonkretniji primjer umjetničkog pristupa temi gastarbajtera zasigurno je bila izložba *Ajnhajtclub* (Klub jedinstvo u namjerno iskrivljenoj gastarbajterskoj transkripciji) u kustoskoj koncepciji Bogomira Doringera, organizaciji galerije *Freiraum Q21* i pod službenim pokroviteljstvom austrijskog Ministarstva vanjskih poslova i integracija. Iako je i u ovom slučaju obljetnica bila glavna polazna točka te osnovno uporište službenog diskursa gorespomenutih glavnih pokrovitelja izložbe, sama se postavka ipak prelila van specifičnih okvira priče o jugoslavenskim radnicima, dovodeći temu gostujućeg i privremenog rada u širi aktualni društveni i ekonomski kontekst (primjerice rad *Addie Wagenknecht, Optimization of Parenthood, Part 2* gdje robotska ruka na svaki

Mladen Tudor,
iz serije
“Gastarbajteri”,
Zagreb, 1978.

Mladen Tudor, iz serije "Gastarbajteri", Zagreb, 1978.

Većina manifestacija kojima se na različite načine odala počast procesima radne migracije premalo su se bavile aktualnim momentom njene šire društvene i političke instrumentalizacije i dekonstrukcijom službenog diskursa koji pojam gastarbajtera želi fiksirati u prošlosti interpretacijama o njegovim pozitivnim ishodima.

plač djeteta reagira njihanjem kolijevke stavljajući time u odnos problematiku majki i očeva odsutnih radi posla, onda i sada).

Službena kontrola reprezentacije

Međutim, aktiviranje političkog potencijala izloženog sadržaja prebacivanjem teme u realnost trenutne političke situacije u Austriji konkretno obilježenoj migrantskom krizom ipak je izostalo – nijedan od prikazivanih radova nije dublje zagrebao očit suodnos ondašnje radne, današnje “ekonomske” migracije te njenog tretmana od strane državnog sistema. No, iako načelno i sadržajno skrajnut, politički potencijal izložbe ipak se očitovao kroz nekoliko eksternih skandala koji su je obilježili – povlačenje rada Tanje Ostojić iz postavke i javna optužba umjetnice za sustavnu cenzuru njenog planiranog rada koji se trebao kritički odnositi spram položaja BHS jezika u okviru javnih kulturnih institucija; otkazivanje nužno potrebnog diskusijsko-teoretskog dijela izložbe zbog nedostatka financijskih sredstava; otvaranje izložbe od strane ministra vanjskih poslova i integracije Sebastiana Kurza u odvojenom dijelu galerije postavljenom samo za VIP uzvanike, itd. Upravo iz ovih dešavanja upućenija je austrijska javnost mogla iščitati ne samo mehanizme nametanja kontrole nad kulturnom i umjetničkom produkcijom, već i sam stav da temi gastarbajtera i njenoj reprezentaciji službena kontrola – treba. Drugim riječima, tajna gastarbajtera kao uspješne integracije možda leži u činjenici da se tome ne dozvoljava proturječiti.

Većina dosadašnjih manifestacija kojima se na različite načine odala počast procesima radne migracije u svom se ukupnom zbroju ipak premalo bavila aktualnim momentom njene šire društvene i političke instrumentalizacije kao i artikuliranom dekonstrukcijom službenog diskursa koji pojam gastarbajtera želi fiksirati u prošlosti interpretacijama o njegovim pozitivnim ishodima. No, ispisivanje vlastitih verzija prošlosti koje se ne upisuju u službene anale kako domicilne tako ni gostujuće države iznimno je važno, pogotovo u svijetlu činjenice da takvi programi na najbolji mogući način komuniciraju ne samo sa širom već upravo i s migracijskom publikom koja se u njima iskustveno prepoznaje i tako konkretnije gradi pripadanje ali i otklon od tog pojma. Ipak, imajući pred sobom jedan tako gorljiv društveno-politički problem kao što je aktualna migrantska kriza koja na toliko načina može komunicirati sa problemima, ali i rješenjima ondašnjih migracijskih procesa, ostaje dojam da su dosad održane manifestacije proslave jubileja (a pogotovo one koje nisu organizirane pod konkretnim nadzorom službene vlasti) ipak trebale naći način da se otresu vlastite autoreferencijalnosti u cilju njenog potencijalnog osnaživanja iznutra. ¶

Jana Dolečki diplomirala je novinarstvo na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu te magistrirala teatrologiju na sveučilištu Marc Bloch u Strasbourgu. Trenutno priprema doktorsku tezu na Institutu za kazalište, film i medije pri bečkom Univerzitetu gdje je i povremeno zaposlena kao predavač. Suosnivačica je bečkog udruženja **BLOCKFREI** koji kroz različite umjetničke i edukacijske projekte potiče suradnju i razmjenu pojedinaca i organizacija iz Austrije i zemalja bivše Jugoslavije. Suosnivačica je nezavisnog kolektiva **PLATFORMA ZA PRIVREMENI RAD** sastavljenog od nekoliko bečkih organizacija, institucija i pojedinaca koji svojim programima aktivno propituju društveno-politički položaj radne migracije s područja bivše Jugoslavije u Austriji. Od 2014. preuzima vođenje bečkog zbora “29. Novembar”, samoorganiziranog pjevačkog kolektiva posvećenog angažiranom muzičkom naslijeđu antifašističke i radničke borbe. ¶

Mladen Tudor,
iz serije “Gastarbajteri”,
Zagreb, 1978.

Migranti, gastarbajteri, proleterni proleterni

Stipe

Ćurković Stipe Ćurković

Posljednja dva desetljeća svjedočili smo razvoju različitih diskursa koji migrantske radnike žele osloboditi uskih parametara apstraktno ekonomske uloge uvezene radne snage. Migrante (i migrantske radnike) kao relativno pasivne objekte u obuhvatnijoj sistemskoj logici ekonomskih "zakonitosti" i državne politike, zamjenjuje figura migranta kao (pro)aktivnog subjekta koji redukciji na pasivni objekt uvijek iznova izmiče strategijama samovoljnog prekoračenja državnih granica i formalno ili neformalno propisanih društvenih pozicija. Pod konceptualnom egidom "autonomije migracije" noviji teoretičari migracije⁰¹ ističu subverzivni i kreativni potencijal praksa migracije kojima migranti konstituiraju nove transnacionalne identitete i prostore koji nadilaze stare binarizme mjesta i pripadnosti, mijenjajući time i društva u koja migriraju. Kontrast u odnosu na diskurs o migrantima kao objektima i žrtvama pritom se ističe kao zalag afirmaciji emancipatorne perspektive, navodno inherentne samoj figuri migranta.

“Perspektiva autonomije migracije svoj teorijski izvor ima u talijanskom operaizmu, u tome istovremeno leže njena snaga i njeni problemi.”⁰² Među potonje svakako spadaju opasnost romantizacije migranta kao subjekta otpora⁰³ i zanemarivanje činjenice da, ma koliko samovoljno se prelazak granica odvijao, “zakoni (o strancima) opstaju i s onu stranu prekoračenja granice te da se migranti(ce), čak i oni s više-manje osiguranim boravišnim statusom, kreću u permanentno prekarom političkom i socijalnom prostoru”.⁰⁴ Prostor u koji migranti stupaju uvijek je već strukturiran, i sve njihove strategije navigiranja u konačnici znače samo kretanje unutar strukturno zadanog i limitiranog raspona mogućnosti. Kao nedržavljeni lišeni su brojnih političkih i socijalnih prava. To presudno određuje njihove ekonomske perspektive. Ako nemaju boravišnu ili radnu dozvolu, osuđeni su na ilegalni rad, bez pravne i socijalne zaštite, u uvjetima hipereksploatacije i niskih nadnica, pod stalnom prijetnjom državnih sankcija, koje uključuju i mogućnost deportacije. Teoretičari autonomije migracije⁰⁵ često upravo ilegalni rad ističu kao dokaz nemogućnosti državne kontrole migrantskog ponašanja i svjedočanstvo subverzivne snalažljivosti migranata, koji svojom svakodnevnim praksom čine poroznima rigidne granice državne regulacije ili ih čak razotkrivaju kao pravne fikcije. No transgresije te vrste migrante ne smještaju izvan za kapitalizam specifične strukturne prinude prodaje vlastite radne snage kao uvjeta vlastite reprodukcije, nego je potvrđuju. I kada ih se ne uspijeva (ili ne želi) dosljedno provoditi,⁰¹ zakoni koji reguliraju pristup određenom (nacionalnom) tržištu rada imaju neposredne učinke po migrante, utoliko što im ostavljaju otvoren pristup samo neformalnom segmentu tog tržišta. No i migrant s boravišnom i radnom dozvolom nije nužno statusno ravnopravan s “domaćom” radnom snagom. Kada se, kao što je i dalje često slučaj,⁰⁷ pravo boravka veže uz uvjet zaposlenosti, to predstavlja snažan mehanizam discipliniranja i slabi poziciju migrantskog radnika u odnosu na potencijalne poslodavce, što za posljedicu ima da će u pravilu biti prisiljen pristajati na nadnice, poslove i uvjete rada koje bi domaća radna snaga odbila. Tržišta rada su stratificirana. I to ne samo zbog pravnih razlika u statusu ili po kriteriju kvalifikacija i kompetencija (koja već sama po sebi za većinu migranata predstavljaju mehanizme isključivanja zbog nedostatka jezičnih, socijalnih i kulturnih znanja ili nepriznavanja formalnih kvalifikacija iz njihovih “matičnih” zemalja). Njima treba dodati i neformalne ili prešutne mehanizme hijerarhizacije, poput etničkih (ali i rodnih), koji mogu djelovati i vertikalno (državne institucije i poslodavci) i “horizontalno” (odnos domaće radne snage prema migrantima).

Diskontinuitet između figure migranta i gastarbajtera

Diskurs iz perspektive autonomije migracije, sa svojim naglaskom na transgresivnim praksama migrantske samovolje, u mnogim izvedbama implicira više-manje radikalni diskontinuitet između figure suvremenog (često ilegalnog) migranta i figure gastarbajtera. Migracija historijskih gastarbajtera od kraja 1950-ih

do 1970-ih bila je regulirana međudržavnim ugovorima, a nerijetko je podrazumijevala i protokole i procese selekcije pod kontrolom institucija država useljenja, koji su se odvijali i prije samog dospijanja u nju, u regrutacijskim centrima na tlu matične zemlje potencijalnih migrantskih radnika. Nasuprot tome, suvremeni migranti kreću samovoljno na put, često ilegalno prelazeći granice, koristeći neformalne mreže ili ih stvarajući u procesu, kako u tranzitu, tako i u zemljama dospijanja, izmičući državnoj kontroli i regulaciji.

Kontrast i diskontinuiteti postaju to veći što je prizma komparacije bliža čistoj antropološkoj i etnografskoj deskripciji. Nova perspektiva i deskriptivno bogatstvo njenih intervencija potencijalno se plaćaju zanemarivanjem ili brzopletim negiranjem strukturnih kontinuiteta koje samo strukturna analiza otkriva. Zazor od takvog tipa analize zbog njegove tendencije da migrante reducira na objekte ekonomskih i državnih silnica promašuje metu: analiza koja otkriva heteronomiju i njene restrikcije kao značajku životnih uvjeta kojoj u kapitalizmu podliježu svi radnici, kao i specifične, zaoštrene, oblike koje ona poprima za migrantske radnike, ne smije se brkati s afirmacijom takvog stanja stvari. Nasuprot tome, kritika koja afirmaciju emancipatorne perspektive poistovjećuje s afirmacijom autonomije u uvjetima realne strukturne heteronomije, riskira nehotice mistificirati i/ili podcijeniti nasilje koje joj je inherentno. Parafrazirajući Marxovu slavnu rečenicu iz *Osamnaestog brumairea* možemo reći da migranti stvaraju vlastite prakse, ali to ne čine u okolnostima koje su sami odabrali i stvorili. Teoretičari autonomije migracije mogli bi s određenim pravom isticati da zanemarivanje prvog dijela rečenice proizvodi distorziranu sliku životne realnosti migranata. No isto se, barem s jednakim pravom, može prigovoriti i teorijskim perspektivama koje olako prelaze preko njenog drugog dijela.

Svim razlikama u životnim uvjetima unatoč, današnjem ilegalnom migrantskom radniku i historijskom gastarbajteru zajednička je pozicija na dnu ili na marginama tržišta rada. Za tu poziciju karakterističan je sužen set političkih, socijalnih i ekonomskih prava i sužena sloboda kretanja na tržištu rada. “Eksces” koji predstavljaju u komparaciji s pravima i uvjetima rada “domaće” radne snage, ali i u odnosu na poimanje “slobodnog rada” kao kapitalističke norme, otkriva, međutim, nešto centralno o sistemskoj logici kapitalističkog načina proizvodnje i različitim modusima njezine historijske realizacije.

Isključenost iz prava i mehanizama zaštite

Imperativ profitabilnosti centralna je karakteristika kapitalističkog načina proizvodnje i jedina svrha i imanentni kriterij uspjeha koji poznaje i priznaje. Organizirati proizvodnju na kapitalistički način znači organizirati je tako da sve odluke vode maksimizaciji profita. U krajnjoj instanci, izvor profita je višak vrijednosti koji kapital uspijeva izvući iz radnika, a taj višak je razlika između vrijednosti radne snage (koju kapital plaća u obliku nadnice) i nove vrijednosti koju radnici u proizvodnji stvaraju. To je, ukratko, Marxova definicija eksploatacije. Eksploatacija

01 Usp. primjerice Rutvica Andrijašević, Manuela Bojadžijev, Sabine Hess, Serhat Karakayalı, Efthimia Panagiotidis, Vassilis Tsianos, “Turbulente Ränder. Konturen eines neuen Migrationsregimes im Südosten Europas”, PROKLA 140: Migration, str. 345–362.

02 Martina Benz, Helen Schwenken, “Jenseits von Autonomie und Kontrolle: Migration als eigensinnige Praxis”, PROKLA 140: Migration, 2005., str. 367.

03 Isto, str. 372, 375.

04 Isto, str. 365.

05 Ovdje iznesene kritičke primjedbe na perspektivu autonomije migracije nisu nove, pa nisu izostali ni odgovori na njih. No kako svrha ove kratke skice nije – niti može biti – cjelovit prikaz kasnijih rasprava i svih argumentacijskih modifikacija u odgovoru na kritike, nego pokušaj da se ukaže na neke problematične implikacije centralnih teza, koje su upravo u svom izvornom, snažnom obliku predstavljale teorijski novum i izvršile utjecaj na lijeve diskusije o migracijama, tu raspravu moramo odgoditi za neku drugu priliku. Za recentan pokušaj da se perspektiva autonomije migracije obnovi integracijom nekih od ranije upućenih kritika usp. Stephan Scheel, “Das Konzept der Autonomie der Migration überdenken? Yes, please!”, *Movements: Journal für kritische Migrations- und Grenzregimeforschung*, god. 1, br. 2, 2015.; dostupno na: http://movements-journal.org/issues/02_kaempfe/14.scheel-autonomie-der-migration.html.

06 Na temu funkcionalne spona između “zida” graničnih režima koji nominalno imaju “spriječiti” nekontroliranu migraciju i “rupe” njihove faktičke propusnosti kao filtera ili mehanizma selekcije usp. Albert Kraler, Christoph Parneiter, “Migration theoretisieren”, PROKLA 140: Migration, 2005., str. 337. Ista argumentacijska figura dala bi se primijeniti i na pitanje provedbe zabrana rada, u kojoj bi *de jure* zabrana *de facto* predstavljala mehanizam alokacije migrantskog rada u neformalni sektor.

07 Usp. Karin Scherchel, “Citizenship by work? Arbeitsmarktpolitik im Flüchtlingsschutz zwischen Öffnung und Selektion”, PROKLA 183: *Ökonomie der Flucht und der Migration*, 2016., str. 245–265.

Na vrhuncu zapadnoevropske države blagostanja gastarbajter nije bio samo radnik koji je uvezen zbog nedostatka domaće radne snage, nego je označavao i povratak radikalno proletariziranog radnika u trenutku kada je kapitalizam, barem u tom dijelu svijeta, bio poprimio svoj socijalno najinkluzivniji historijski oblik.

08 Ovdje zanemarujemo Marxovu razliku između proizvodnje apsolutnog i proizvodnje relativnog viška vrijednosti, gdje prva počiva na intenzifikaciji rada i/ili produžetku radnog vremena, a druga proizlazi iz općeg rasta produktivnosti – u mjeri u kojoj smanjuje vrijednost roba koji ulaze u reprodukciju radnika, pa time smanjuju i vrijednost radne snage. Usp. Karl Marx, *Kapital: Kritika političke ekonomije*, Prvi tom, MED 21, Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta/Prosveta, 1974., str. 163–469. Za kritiku Marxove pretpostavke u *Kapitalu* da korist od rasta produktivnosti automatski ide kapitalistima, tj. da automatski vodi smanjenju vrijednosti radne snage usp. Michael Lebowitz, *Beyond 'Capital': Marx's Political Economy of the Working Class*, Second Edition, Basingstoke: Palgrave, 2003.

09 MED 21, str. 158.

10 Étienne Balibar, "Kommunismus und (Staats-)Bürgerschaft. Überlegungen zur emanzipatorischen Politik", u: Alex Demirović, Stephan Adolphs, Serhat Karakayali (ur.), *Das Staatsverständnis von Nicos Poulantzas. Der Staat als gesellschaftliches Verhältnis*, Baden-Baden: Nomos, 2010., str. 25.

se može odvijati na bilo kojem nivou nadnica (tj. vrijednosti radne snage), sve dok radnici proizvode vrijednost iznad vrijednosti svoje radne snage. No stopa eksploatacije raste što je vrijednost radne snage niža, tj. što je manje radnog vremena potrebno za proizvodnju vrijednosti radne snage, a više otpada na proizvodnju viška vrijednosti. Zbog toga je kapitalu imanentna tendencija da vrijednost radne snage reducira na minimum koji je nužan za njenu "normalnu" reprodukciju.⁰⁸ Marx "normalnu reprodukciju" definira na sljedeći način: "suma životnih sredstava mora biti dovoljna da radnu individuu održi kao radnu individuu u normalnom životu. Same prirodne potrebe, kao hrana, odelo, ogrev, stan itd. različite su prema klimatskim i drugim prirodnim osobinama ove ili one zemlje. S druge strane, sam obim tzv. nužnih potreba, kao i način njihova zadovoljavanja, proizvod je istorije, te zbog toga velikim delom zavisi od kulturnog stupnja dotične zemlje, a između ostaloga bitno i od toga pod kojim uslovima, dakle i s kakvim se navikama i pretenzijama na život obrazovala klasa slobodnih radnika. To znači da nasuprot ostalim robama, određenje vrednosti radne snage sadrži izvestan istorijski i moralni element. Ipak je za neku određenu zemlju, i u određenom periodu, dat prosečan opseg potrebnih životnih sredstava."⁰⁹ "Istorijski i moralni element" u određenju vrijednosti radne snage podrazumijeva, međutim, i klasnu borbu kao bitan faktor. Kao i uvjeti u kojima se ta borba odvija, njeni historijski rezultati kodificirani su u državnom radnom zakonodavstvu i socijalnim i drugim pravima radnika. No posljednja rečenica citata, o "datosti" određenog standarda reprodukcije radne snage u određenoj zemlji postaje problematična ako se čita kao iskaz o nužnoj nepromjenjivosti tog standarda ili – što je u ovom kontekstu još važnije – kao tvrdnju da je taj standard nužno jednak za sve radnike u određenoj zemlji. Kako su politička i socijalna prava u velikoj mjeri vezana uz kriterij državljanstva, to znači da su migranti isključeni iz velikog dijela prava i mehanizama zaštite koji, kao rezultat povijesti klasnih borbi, ne reguliraju samo uvjete radne snage na tržištu rada i u odnosu na kapital, nego određuju i standard "normalne reprodukcije" za "domaću" radnu snagu. Drugim riječima, za migrantske radnike navodno univerzalni historijski standard reprodukcije nije nužno dat, za određenje vrijednosti njihove radne snage vrijedi drugi "moralni" standard. S gledišta kapitala, ta specifična pozicija migrantskih

radnika znači dostupnost radne snage čija je vrijednost niža, a njeno upošljavanje, samim time, profitabilnije (pod uvjetom da kvalifikacijama itd. odgovara zahtjevima radnih zadataka). Činjenicu da su, primjerice, frakcije njemačkog kapitala u kontekstu aktualne "izbjegličke krize" zagovarale "liberalnu" politiku prijema izbjeglica, treba čitati u tom ključu.

Privilegirane zajednice

Specifičnost položaja migrantskih radnika, uvjeta u kojima žive i rade, stoga bi bilo pogrešno tumačiti kao za razumijevanje kapitalizma sporednu devijaciju od norme. Sama činjenica da te "devijacije" postoje, da ih pravni mehanizmi i državna politika omogućuju, reflektira kapitalu imanentnu tendenciju prema smanjenju vrijednosti radne snage, ne samo do razine važećeg historijskog i moralnog standarda, nego i ispod njega. Ona pokazuje i do koje mjere je navodna univerzalnost određenih prava i standarda uvijek porozna i podložna revizijama ukoliko kolidiraju s interesima kapitala, koji se time otkriva i kao prepreka njihovoj stvarnoj univerzalizaciji. Podjela radničke klase na skupine s različitim setom prava za kapital je funkcionalna u mjeri u kojoj dozvoljava više-manje radikalnu re proletarizaciju njenih dijelova. A kako financiranje države i njezinih socijalnih politika uvelike ovisi o prihodima od poreza, čija masa raste i pada ovisno u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti (koju na različite načine oporezuje), politike koje promiču interese kapitala – kao ključnog agenta organizacije ekonomske aktivnosti u kapitalizmu – u pravilu postaju i interesi države. Podjele radničke klase po nacionalnom kriteriju, uz odgovarajuće razlike u pravnom statusu "domaće" i migrantske radne snage, tako su poželjne i s gledišta državne politike ili "državnih interesa", već i stoga što podrazumijevaju stvaranje radne snage prema kojoj država nema nikakve ili bitno manje socijalne i financijske obaveze. Pored toga, te podjele unutar radničke klase predstavljaju (historijski opetovano potvrđenu) prepreku njenoj političkoj homogenizaciji kao klase i naspram kapitala i naspram države, a time i važan moment regulacije klasne borbe.

Étienne Balibar je implikacije tog uvida radikalizirao tvrdnjom da "regulacija klasnih borbi, ili općenitije, socijalnih sukoba, nikad ne bi bila moguća bez procesa mobilizacije oblika nacije, tog oblika privilegirane zajednice, koja je istovremeno sakralizirana i sekularizirana",¹⁰ pa socijalnu državu, dosljedno tome, naziva nacionalno-socijalnom državom.

Nadovezujući se na tu misao, Fabian Georgi ističe da “nacionalno-socijalna regulacija klasnih borbi može funkcionirati samo kada je opseg na taj način etabliranih kompromisa ograničen, kako prostorno-teritorijalno, tako i ‘personalno’. Pošto se troškovi kompromisa u konačnici oduzimaju od kapitalističkog viška vrijednosti, neograničeno širenje putem otvorenih granica i jednakih prava u tendenciji dovelo bi do pada profitnih stopa na ništicu. Nacionalno-socijalne države blagostanja stoga su fundamentalno upućene na to da uvjete svoje egzistencije osiguraju nasilnim isključivanjem ne-pripadnika te hijerarhiziraju pristup svom teritoriju i socijalnim pravima. Poduprt i posredovan u rasističkim obrascima nastalima u kolonijalizmu, taj imperativ isključenja do određene se mjere nužno izražava u nacionalnom šovinizmu, koji se u migracijskim i graničnim režimima institucionalno realizira i pritom spaja s rasističkim tendencijama u društvu koje slijede samostalno-međuovisne dinamike.”¹¹

Destruktivne implikacije sustava

Nacionalni šovinizam i rasizam utoliko bi bili fenomeni koji imaju strukturno sidrište u nacionalno-državno organiziranoj regulaciji klasnih odnosa u kapitalizmu. Iskustvo nacionalističkog i rasističkog isključivanja današnjih migrantskih radnika, kao i gastarbajtera prije njih, tako bi bilo i iskustvo strukturnih granica inkluzivnosti i univerzalizma kapitalističkih društava i država. Refleksija o položaju migrantskog rada stoga bi trebala zauzimati važno mjesto u pokušajima njihova razumijevanja, jednako kao što je analiza sistemske logike kapitala i njenih društvenih i političkih implikacija važan uvjet za razumijevanje tvrdokorne perpetuacije nacionalizma i rasizma kao društvenih i političkih fenomena.¹²

Drugi važan uvid takve analize jest onaj o kapitalu imanentnoj tendenciji prema reproletarizaciji radne snage i dinamici njene historijske reafirmacije. Na vrhuncu zapadnoevropske države blagostanja gastarbajter nije bio samo radnik koji je uvezen zbog nedostatka domaće radne snage, nego je označavao i povratak radikalno proletariziranog radnika u trenutku kada je kapitalizam, barem u tom dijelu svijeta, bio poprimio svoj socijalno najinkluzivniji historijski oblik. No gastarbajter je predstavljao i prefiguraciju predstojeće normalizacije procesa reproletarizacije kao opće značajke neoliberalnog perioda koja se manifestira u dugotrajnom i koordiniranom napadu na “historijski i moralni” standard reprodukcije radne snage iz perioda države blagostanja. Tek kroz prizmu tendencije prema univerzalizaciji prekarizacije (što je samo druga riječ za reproletarizaciju), fenomen gastarbajtera otkriva svoj puni historijski i društveni značaj. Ilegalni migrantski radnici predstavljaju dosljednu daljnju radikalizaciju tog iskustva: lišeni i prava na rad, svedeni na neformalnu rezervnu armiju rada, gurani u sivu ekonomiju, njihova sama reprodukcija je kriminalizirana. Kao takav, ilegalni migrantski radnik je figura upozorenja o krajnje destruktivnim implikacijama društvenog sustava koji se temelji na imperativu profitabilnosti i njegovoj logici. ¶

11 Fabian Georgi, “Widersprüche im langen Sommer der Migration. Ansätze einer materialistischen Grenzregimeanalyse”, PROKLA 183, 2016., str. 200.

12 Što međutim ne znači da ih je moguće svesti na kapitalističku logiku i da ne mogu imati i druge izvore i motive.

Stipe Ćurković član je CRS-a

(Centar za radničke studije) u

sklopu kojeg, između ostalog, uređuje

časopis **3k: klasa, kapital, kritika**.

Postkolonijalni i individualizam kao temelj integracijske politike Europske unije

Tea Vidović

U lipnju ove godine Europska komisija donijela je Akcijski plan za integraciju državljana trećih zemalja koji

donosi niz mjera predviđenih na razini Europske unije za razdoblje od 2016. do 2017. godine. Mjere se odnose na aspekte i područja koja su uglavnom usmjerena na, posebice, državljane trećih zemalja i njihovo integriranje u društvo: mjere prije odlaska ili prije dolaska, obrazovanje, tržište rada i strukovno osposobljavanje, pristup osnovnim uslugama, aktivno sudjelovanje i socijalna uključenost, alati za usklađivanje, financiranje i praćenje. U samom početku spomenutog dokumenta Komisija definira raznolik europsku populaciju: "Europska su društva sve raznolikija, te će postajati još raznolikija. Danas u EU-u boravi 20 milijuna državljana trećih zemalja i oni predstavljaju 4 % njegova ukupnog stanovništva. Mobilnost ljudi u različitoj mjeri i zbog različitih razloga bit će obilježje svojstveno Europi i svijetu u 21. stoljeću, što znači da EU mora pojačati nastojanja u pogledu upravljanja migracijskim tokovima te u pogledu svoje integracijske politike za državljane trećih zemalja". Najavljena potreba za upravljanjem migracijskim tokovima dobila je dodatni kontekst 14. rujna ove godine Govorom o stanju Europske unije – Claudea Junckera, predsjednika Europske komisije. Juncker se u svom govoru posebice osvrnuo na izazove s kojima se EU nosila krajem 2015. godine te predložio niz veoma restriktivnih rješenja: obrana granica novom Europskom graničnom i obalnom stražom, formiranje Europskih solidarnih trupa koje će biti odgovor na krizne situacije poput potresa ili izbjegličke krize, jačanje europske obrambene industrije inovacijama i turbo istraživanjima kroz Europski obrambeni fond, kreiranje ambicioznog Plana ulaganja za Afriku kako bi se pomoglo onima koji bi mogli krenuti na opasna putovanja u potrazi za boljim životom.

Godina je 2016., a Europska unija još uvijek nema jaku i kvalitetnu integracijsku politiku. Pitam se kako li je može imati kada je sama definirana kao dvosmjernan proces, a u Akcijskom planu je uglavnom usmjerava na državljane trećih zemalja.

Mladen Tudor,
iz serije "Gastarbajteri",
Zagreb, 1978.

Godina je 2016., a **Europska komisija** zaključuje: “Budemo li danas ulagali sredstva i energiju u integracijske politike, europsko ćemo društvo dugoročno učiniti naprednijim, povezanim i uključivijim”. Što je pošlo u pogrešnom smjeru te zašto EU, koja ima dugogodišnje iskustvo suživota s migrantima te stoljetno iskustvo uplitanja i interveniranja u svakodnevnicu mnogih zemalja diljem svijeta, ne zna stvoriti društvo mira, ravnopravnosti, solidarnosti i poštovanja?

Učinci i posljedice kolonijalizma

Giddens objašnjava kako su zemlje Prvog svijeta “industrijalizirane zemlje Europe, Sjedinjenih Država, Australije i Azije (Australija, Novi Zeland, Tasmanija i Melanezija) i Japan. Gotovo sva društva Prvog svijeta imaju višestranački, parlamentarni sustav vlasti.” Po tome, ostale su sve zemlje Drugog i Trećeg svijeta, to jest komunističke i post-komunističke zemlje te zemlje s nižim industrijskim razvojem. Polazište ove kategorizacije je premisa da su industrijalizirana, razvoj i parlamentarni sustav vlasti ono čemu treba težiti i što treba zagovarati. Zemlje Trećeg svijeta su tradicionalne, s nižim stupnjem industrijskog razvoja, zemlje kojima je Zapad (Prvi svijet) nametnuo mnoštvo toga i poremetio društvene procese i odnose. Spomenuti poremećaj je *de facto* posljedica kolonijalizma – “procesa u kojem su zemlje Zapada uspostavile vlast u drugim dijelovima svijeta vrlo udaljenim od vlastitog područja”. Proces kolonizacije trajao je od 17. do ranog 20. stoljeća, a u novim oblicima prisutan je i dan danas.

Sama postavka politika integracije kao niza mjera koje je potrebno uspostaviti ne bi li se novodoseljeno stanovništvo uklopilo u ustaljene norme društva primitka, potvrđuje činjenicu početne pozicije koju zauzima onaj koji te politike stvara. To je ono što Edward Said naziva orijentalizmom – prezentacijom Drugoga temeljenom na usporedbi sa samim sobom i nazivanje sebe Prvim. Odnosno, promišljanje toga što bi Drugi trebao, mogao, htio, želio jer on ne može samostalno odlučivati zbog vlastite neciviliziranosti, nepismenosti, neukosti i nesposobnosti. Osim suda koji se time stvara o Drugome, Prvi također zauzima poziciju nerazumijevanja činjenice da je kultura dinamičan, otvoren i nikad dovršen proces koji definiraju svi koji obitavaju u prostoru u kojem se taj proces odvija. U kontekstu **Europske unije** to su i Prvi i Drugi, odnosno – starosjedioci, ali i novi članovi društva.

U vrijeme koloniziranja svijeta europske su sile, poput Engleske, Francuske, Španjolske, Italije, Belgije, Nizozemske i Njemačke, utjecale na razna društva diljem svijeta. Ta društva imala su tada svoje ustaljene norme, prakse i vrijednosti jednako kao što ih zemlje **Europske unije** imaju danas, te su kolonizatori Europljani utjecali na njih tako što su ih izmijenili. Ne samo da su utje-

cali na kulturne obrasce, već su definirali državne granice, nametali jezik i religiju, iskorištavali prirodne resurse i kreirali etničke sukobe. Državne granice na afričkom kontinentu nisu usklađene s prirodnim razgraničenjima poput rijeka, planina ili jezera, već su to ravne crte koje definiraju kolonizatori i stvarane su onako kako je kolonizatorima odgovaralo. To je na mapi svijeta jasno vidljivo na primjeru države Gambije koja je stvorena oko područja rijeke Gambije, usred države Senegala – jer su se Englezi i Francuzi tako dogovorili. Ili primjer krađe nacije na otoku arhipelaga Diego Garcia Chagos, gdje su Englezi preko noći iselili domorodačko stanovništvo i odveli ga u izbjeglištvo na otok Mauricijus jer su odlučili kako će otok Diego Garcia postati američka vojna baza.

Kraj kolonijalizma doveo je do postavljanja novih pitanja za one koji su kolonizirani: tko ostaje, tko je bio dio borbe, a tko je izdajnik? Izdajnici moraju bježati, a najčešće su bježali za kolonizatorima koji ih više nisu htjeli. A ne žele ih ni danas, te s onima protiv kojih su se borili sklapaju sporazume o prihvatu deportiranih izdajnika – poput najnovijeg zahtjeva EU prema Afganistanu.

Useljavanje i interno raseljavanje unutar Europe odvijalo se u nekoliko faza: raseljavanje izbjeglica tijekom Prvog i Drugog svjetskog rata, doseljavanje migranata iz kolonija diljem svijeta, doseljavanje migrantskih radnika (gastarbjatera), doseljavanje izbjeglica tijekom rata u bivšoj Jugoslaviji te dolazak izbjeglica 21. stoljeća. Svi ti migranti, izbjeglice, doseljenici, migrantski radnici kreirali su i stvorili europska društva onakvima kakva su danas. Gastarbjateri iz Jugoslavije i Turske izgradili su domove Nijemcima, Alžirci i Marokanci polučili su golem utjecaj na francusku glazbu i umjetnost, Indijci su stvorili golem raspon okusa i mirisa u Engleskoj itd. Švicarski novelist Max Frisch tvorac je poznate uzrečice “Htjeli smo radnike, a došli su nam ljudi” koja vrlo surrealno opisuje banalnost čitavog odnosa koji Prvi stvaraju spram Drugih, te koji **Europska unija** godinama tako temeljito njeguje. Iza svakog migranta, doseljenika, izbjeglice stoji čovjek s rukama i nogama koje su sposobne i željne života, koje su bile toliko hrabre da ostave iza sebe sve i odu na opasan put s ciljem spašavanja vlastita života. **Europska komisija** na ta stanja odgovara zaštitom granica i slanjem straže. Od čega se **Europska komisija** brani? Od migracija, od ljudi koji u rukama nose uspomene i članove obitelji? Europa se plaši sama sebe i djela vlastite prošlosti te se svojim djelovanjem zakopava u dublje poteškoće i povijesne sramote s kojima će se morati nositi buduće generacije.

Počeci integracijske politike Europske unije

Je li **Europska unija** kreiranje integracijskih politika započela još u vrijeme kolonijalizma kada je na tuđem teritoriju odlučivala kako bi se Drugi trebao ponašati? Primjerice, otvaranje zapadnjačkih škola

u kojima su djeca morala nositi uniforme umjesto tradicionalne odjeće koja je bila uobičajena, ili nametanje kršćanstva kao ispravne religije koju treba odabrati povrh niza vjerskih običaja koji su se godinama njegovali. Jesu li to već bili počeci asimilacije ili multikulturalizma kao modela kreiranja suživota kroz dvosmjernan proces razumijevanja različitih društvenih skupina?

Integracijske politike i prakse unutar zemalja članica **Europske unije** nisu jednolične niti se u različitim zemljama članicama provode na jednake načine. Strateškim dokumentima **Europske komisije** kreirane su smjernice i temeljna polazišta u kojima zemlje članice trebaju pronalaziti uporišta za postavljanje vlastitih nacionalnih politika. Svaka zemlja postavljala je okvire s pravima koja je potrebno omogućiti Drugima i obavezama koje Drugi mora poštivati. Kroz vrijeme i iskustva koja su tu stvarana, integracijske politike su se mijenjale, prilagođavale te iznova promišljale.

Debata o modelima integracije između teoretičara i praktičara vodila se oko primjera asimilacije, multikulturalizma, interkulturalizma, hibridnosti itd. U tim raspravama nije stvoren najbolji model, već su istaknute težnje prema (ne)ispravnim reakcijama i rješenjima u situacijama nerazumijevanja. Svaki model ima svoje prednosti i nedostatke te ih kao takve treba promatrati i iz njih izvlačiti pouke i modele koji će tvoriti svojevrstne smjernice za suživot. Rasprave o ispravnim modelima vode se i dan danas u akademskim krugovima i vjerojatno neće tako skoro završiti, niti ih je moguće završiti upravo zbog razloga koji je već ranije spomenut – karakteristika je kulture da nikad ne može biti dovršena, već je u vječnom stanju promjenjivosti i prilagodbe s obzirom na pojedince koji u njoj obitavaju.

Asimilacija je kao model integracije *de facto* jednosmjernan proces u kojem Drugi treba potpuno preuzeti običaje i norme društva u koje je doselio, te odbaciti one unutar kojih je oblikovan kao pojedinac. Asimilacija ne priznaje kulturne različitosti već dominaciju jednu kulture. Vrijeme je pokazalo kako taj pristup migrante stavlja u vrlo nepovoljan položaj jer se od njih traži da odbace dio svog identiteta što je vrlo težak, kompleksan i nemoguć proces. Pitanje je da li je asimilaciju uopće u potpunosti moguće provesti, tj. kako nekome nametnuti da odbaci ono što mu je prirodno? Norveška primjerice taj problem nastoji riješiti kroz obrazovni sustav gdje je tijekom nastave djeci zabranjeno govoriti materinji jezik. Takva praksa nije službena, no istraživanja su pokazala kako se djeca u mnogim školama ušutkavaju kada koriste materinji jezik. Obrazovni sustav ovom praksom može znatno utjecati na razvoj djece koja su u ranim fazama odrastanja migrirala u novo društvo – ne samo da ovakva praksa može potisnuti uporabu materinjeg jezika nego i stvoriti osjećaj srama prema vlastitom identitetu i kulturnim

Debata o integracijskim politikama Europske unije zapravo je debata o

njenim društvenim vrijednostima te o posljedicama kapitalizma koji je

izgradio društvo s visoko individualiziranim pojedincima čija je osnovna

težnja razvoj uz ostvarenje vlastitih mogućnosti.

korijenima. To još dodatno pojačava probleme s kojima se migranti nose unutar svoja četiri zida, odnosno kreira unutarobiteljske sukobe. Niskom tako generiranih problema se, na primjer, bavi njemački redatelj turskog podrijetla, Fatih Akin, koji u većini svojih filmova poentira iskustva turskih doseljenika u Njemačkoj – od sukoba unutar obitelji između prve i druge generacije migranata do pokušaja ekonomske emancipacije u novom društvu. Hanif Kureishi, engleski redatelj i pisac indijskog podrijetla koji u svojim djelima opisuje i prikazuje iskustva s kojima se nose druge i treće generacije migranata u Engleskoj – primjerice roman Buda iz predgrađa (roman koji prati odrastanje mladog Indijca u Engleskoj te sva njegova stanja nepripadanja), film My Beautiful Laundrette (film o odnosu homoseksualnog para tijekom 80-ih u Londonu, Omara, migranta, druge generacije i Johnnyja, Engleza koji je ranije bio pripadnik fašističkih skupina) itd. Film Le Grand Voyage Ismaëla Ferroukhija pak portretira iskustvo druge generacije marokanskih migranata u Francuskoj kroz sukob i put do razumijevanja između oca i sina koji putuju iz Francuske prema Meki. Upravo su mnogi migranti ili njihova djeca obogatili književnu i filmsku sferu prikazujući vlastita iskustva, boli i težnje kako bi kroz njih prenijeli iskustva i na taj način olakšali iste procese novim generacijama, ili pak potakli donositelje politika na dublje razumijevanje.

Multikulturalizam je kao model integracije otišao korak dalje te omogućio Drugom da u društvu primitka živi i prakticira norme i običaje koji su dio njegova kulturnog identiteta, no ponovno ih ograničavajući na zasebne kvartove u kojima se ne isprepliću s ostatkom, ili većinom, domicilnog društva. Takva praksa je pak dovela do stvaranja migrantskih geta – takozvanih paralelnih svjetova izoliranih zajednica koje nemaju doticaja s društvom u koja su uselila. Primjeri takvih modela vidljivi su u zemljama poput Francuske i Belgije, gdje je često dolazilo do eskalacija nasilja upravo zbog nepovoljne strane takvog pristupa i getoizacije koje je ne samo izolirala već i sustavno kreirala građane drugog reda koji nisu imali jednak pristup mogućnostima unutar istog društva. Perspektivu druge generacije migranata u Francuskoj koja se nosila s tim problemima portretirao je film La Haine Mathieua Kassovitza, iz 1995., osvrćući se na program stambenog zbrinjavanja u predgrađu Pariza.

S nizom problema u svakodnevnicu, političari, teoretičari i praktičari krenuli su u razmatranje alternativa i promišljanje modela koji idu korak dalje. Tako je stvoren interkulturalizam, koji se kao model integracije temelji na stalnom dijalogu i kritičkom propitivanju. Po njemu su migrant i domicilno stanovništvo u stalnom dijalogu radi ostvarenja cilja interkulturalne razmjene koja bi trebala postići razumijevanje i upoznavanje te prevenirati situacije netrpeljivosti, straha i odbojnosti koje mogu postojati između dviju kultura. No kao izazov u praksi javlja se pitanje tko prati konstantno odvijanje dijaloga kako zapravo osigurati njegovo kontinuirano trajanje. To je razlog zašto debata o najboljem modelu nije završena i zašto se akademici njome još i dan danas bave, dok se unutar svakodnevnice eksperimentira s različitim pristupima koji u različitim fazama dobivaju različite oblike ranije opisanih modela. U nekim praksama postavljenima pred Druge vide se obrisi asimilacije – poput nedavnih slučajeva zabrane nošenja burkinija na plažama u Francu-

skoj, u nekima je vidljiv multikulturalizam – poput ideja o otvaranju specijaliziranih bolnica samo za izbjeglice i migrante ili definiranje specijaliziranih škola koje će primati samo izbjeglice uz pojašnjenje da će ondje raditi specijalizirano osoblje koje će se znati nositi s multikulturalnim okruženjem (neke od ideja i prijedloga Radne skupine za integraciju u Hrvatskoj); a u nekima interkulturalizam – primjeri kada se Drugi i domicilno stanovništvo okupe oko nečega neutralnog poput sporta, glazbe ili hrane te zajedno razvijaju kao neku novu kulturu koja ih ujedinjuje (u hrvatskom kontekstu to su primjeri zadruge Okus doma ili nogometnog kluba Zagreb 041).

Društvena raznolikost u kapitalizmu

Ono čemu se na koncu važno vratiti jest ona prva rečenica Akcijskog plana za integraciju Europske unije koja definira europska društva raznolikima te navjauje da će u budućnosti postati još raznolikija. To je činjenica od koje nijedna politika ne smije bježati te s kojom se treba suočiti unutar vlastitih vrijednosnih okvira. Zemlje članice Europske unije potpisnice su Konvencija koje uređuju zakonodavne sustave unutar kojih su postavljena prava koje su zemlje dužne osigurati Drugima. Osim prava, definirane su i obaveze Drugih kojih se moraju pridržavati kako im ta ista prava ne bi bila uskraćena. U tom grmu leži zec koji je u nekim zemljama postavljen asimilacijski ili jednostrano – poput zahtjeva koje su postavljale Višegradske zemlje u raspravama o prihvatu izbjeglica iz Italije i Grčke: žele samo obitelji s djecom i da su po mogućnosti katolici.

Debata o integracijskim politikama Europske unije zapravo je debata o društvenim vrijednostima Europske unije te o posljedicama kapitalizma koji je izgradio društvo s visoko individualiziranim pojedincima čija je osnovna težnja razvoj uz ostvarenje vlastitih mogućnosti.

Prikaz posljedice projekta individualizma u jednoj zemlji EU, Švedskoj, oslikao je dokumentarist Erik Gandini u svom filmu The Swedish Theory of Love, prikazujući otuđene živote ljudi u uređenoj švedskoj državi gdje je individualizam ušao u najintimnije sfere ljudskih života: od začeca (uz pomoć službe koja dostavlja spermiju na kućni prag) do smrti (gdje se više ne umire uz obitelj i prijatelje, nego u samotini vlastitih stanova kada to otkriju susjedi ili državni službenici). Individualizam ne samo da je utjecao na pojedince, nego je formirao politički smjer same Europske unije koja se pogubila u svojim univerzalnim vrijednostima (mira, demokracije, poštovanja, jednakosti i ravnopravnosti) te ih počela primjenjivati jedino kada je sama Unija u pitanju – a prestala štiti one kojima je pomoć potrebna. ¶

Tea Vidović je sociologinja koja posljednjih pet godina djeluje u okviru **Centra za mirovne studije** i bavi se pitanjima azila, migracija i integracije. U svom radu kombinira direktni s istraživačkim i zagovaračkim radom te voli biti na terenu, s ljudima i među ljudima. Zanimaju je društveno angažiran dokumentarni film te društveno angažiran umjetnički izričaj. Pjeva u migrantskom zboru **Domaćigosti**.

Prva linija promjene

Ivana Pejić

U trenutku kada se u političkom diskursu zemalja članica Europske unije pojavila tema propasti projekta multikulturalnog društva, Sirija se u svjetskim mainstream medijima pojavljivala tek kao neotkriveni turistički biser na istočnoj obali Sredozemnog mora. Kada su europski čelnici priznali poraz u pokušaju nadilaženja etničkih i kulturnih rascjepa u društvu, o priljevu milijuna izbjeglica s Bliskog istoka nije se govorilo ni u kontekstu misaonog eksperimenta. Multikulturalizam, pojmovni kišobran pod čijim se šarenim obodom kriju brojne nejasnoće i nesporednosti, inicijalno se pojavio kao odgovor izazovu miješanja različitih kulturnih, etničkih, religijskih i jezičnih zajednica, kao i zahtjev za ravnopravnošću svih društvenih skupina s njihovim specifičnostima. Unutar politika Europske unije multikulturalnim se, međutim, shvaća kao društvo sačinjeno od zbroja različitih rasnih i etničkih zajednica koje se trebaju ujediniti putem procesa političkog dijaloga. No, inzistiranje na identitetskim politikama u provedbi rezultiralo je segregacijom i supostojanjem paralelnih društava koja egzistiraju bez dodirnih točaka. Drugim riječima, ljudi različitog kulturnog nasljeđa sučeljeni su jedni s drugima u zajedničkom prostoru i vremenu, a da se zapravo nigdje ne susreću. Takve su politike dovele do fenomena da pripadnici druge ili treće generacije doseljenika izražavaju manji osjećaj pripadnosti društvu i kulturi u kojoj žive od svojih predaka. Njihove se društvene potrebe u mnogome razlikuju od onih netom pristiglih izbjeglica, ili pak gostiju radnika koji su sve donekadno bili najčešći tip doseljenika. Heterogenost imigrantske populacije zahtjeva stoga promjenu

Mladen Tudor,
iz serije "Gastarbajteri",
Zagreb, 1978.

percepcije te iznalaženje novih odgovora na izazove koje ona uključuje.

Temu 'kraja' multikulturalizma treba promišljati i u kontekstu dugogodišnje recesije i krize liberalne ideologije, koja je otvorila prostor i dala legitimitet ksenofobnom diskursu ekstremne desnice. Prijetnja koju priljev 'ilegalnog' stanovništva predstavlja za kapitalističku ekonomiju u konačnici je rezultirala stvaranjem afektivne politike straha i atmosferom isključivosti. Vidljivo je to u porastu broja antiimigrantskih stranaka na političkoj sceni, sve prisutnijoj islamofobiji, a ponajviše u prizorima s talijanske Lampeduse i granica istočne Europe. Izbjeglička kriza naglasila je diskrepanciju između temeljnih načela na koje se Unija poziva i konkretnih politika koje se provode na terenu. Postojeće stanje upućuje na potrebu da se u kontekstu javnih politika pita nje 'stranaca' i drugih marginaliziranih članova društva treba promišljati unutar nekog drukčijeg metodološkog okvira.

Kulturna raznolikost

Jedan od ponuđenih modela je interkulturalizam, koji se s jedne strane smatra nastavkom zagovaranja politike multikulturalizma, dok drugi u njemu vide alternativu dosadašnjim neuspješnim pokušajima postizanja većeg stupnja inkluzije i društvene kohezije. U teoriji se temelji na dijalogu te obuhvaća otvorenu interakciju između pojedinaca i grupa različitog etničkog, kulturnog, vjerskog i jezičnog podrijetla i nasljeđa, na temelju međusobnog razumijevanja i uvažavanja. Osim otvorenog dijaloga, poziva i na kritički pristup te zajedničko stvaranje vrijednosti na kojima se nastoji uspostaviti socijalna kohezija. U skladu s tim, Vijeće Europe i Europska komisija 2008. godine pokrenule su zajednički projekt interkulturnih gradova. Koncept počiva na tri osnovna principa – ravnopravnosti, prihvaćanju različitosti i pozitivnoj interakciji, a bazira se na ideji kulturne raznolikosti kao bitnog uvjeta za kreativnost i urbani rast, budući da ljudski kapital potiče tržištu nužne inovacije. Ovdje se otvara i sporno mjesto projekta interkulturnih ili kreativnih gradova, koje se očituje u opasnosti od komodifikacije kulture u smjeru tržišne konkurentnosti i turističkog brendiranja gradova. Njihovi stanovnici u tom procesu postaju prije svega konzumenti, što rezultira gubitkom stvarnog javnog prostora te čitav niz društvenih odnosa podređuje logici kapitala.

S druge strane, upravo urbani centri, koji na globalnoj razini imaju sve veći značaj u odnosu na nacionalne države, privlače najveći broj migranata koji u njih dolaze u potrazi za osjećajem sigurnosti i ekonomske neovisnosti. Spor ili neadekvatnu reakciju državnih institucija i bez-

idejnost onih naddržavnih u suočavanju s realnošću ublažile su upravo zajedničke civilne akcije na lokalnoj razini. Tako gradovi postaju prva linija na kojoj se otvara mogućnost promjene postojećeg stanja. Prepoznala je to i mreža europskih gradova (EUROCITIES) koja je u svibnju 2015. upozorila na značajnu ulogu koju urbani centri imaju u prihvatu i integraciji tražitelja azila, izbjeglica i ostalih osoba pod međunarodnom zaštitom, a koja se ne iscrpljuje u osiguravanju smještaja već uključuje brigu o njihovim psihološkim, socijalnim i emotivnim potrebama. To pred lokalne institucije stavlja sve veću odgovornost u kreiranju okruženja međusobnog razumijevanja i uvažavanja, međutim nju u našem kontekstu zasad ipak najčešće preuzimaju institucije civilnog društva, koje reagiraju kao korektiv birokratiziranim i često okoštanim strukturama vlasti. Svojim aktivnostima, od pružanja direktne pomoći do stvaranja platformi za integraciju svih slojeva društva, brojne udruge i inicijative pronalaze različite strategije za socijalnu i ekonomsku integraciju imigranata. Polazeći od ideje mrežne strukture društva, horizontalnog djelovanja u neposrednom kontaktu s ljudima i reagiranja na njihove stvarne potrebe, akteri civilnog društva spremnije odgovaraju na izazove, čime postaju značajni zamašnjaci razvoja i pozitivnih društvenih promjena. Interkulturalnost podrazumijeva razmjenu različitih mišljenja i vjerovanja, propitivanje društvenih vrijednosti i zajedničko stvaranje novih, što pretpostavlja uključenost, ili bar za nju otvara mogućnost, svih članova društva u kulturne aktivnosti kao paradigmatička mjesta takve razmjene. Sudjelovanje novih članova društva u kulturnim i umjetničkim praksama gradi osjećaj zajedništva i pripadnosti te doprinosi njihovom osnaživanju. Kreativno izražavanje omogućuje svim ljudima da pronađu novi put do vlastitog identiteta, a za mnoge predstavlja jednu od ponajboljih opcija za stjecanje novih životnih perspektiva. Kultura na taj način čini vezivno tkivo i gradi most prema puno neprobojnijim društvenim sferama. Dostupnost kulturnih sadržaja, participacija i kritičko promišljanje društvenog konteksta ujedno su i polazišta inovativnih umjetničkih i kulturnih praksi čije aktere prepoznamo kao nositelje i afirmatore ideje interkulturalnosti u našoj sredini.

Aktivni sudionici društva

Participativnim angažmanom u kulturnim i umjetničkim aktivnostima, imigranti postaju aktivni sudionici u društvenom, gospodarskom i kulturnom životu gradova, no interkulturalnost se ne ispunjava u inicijativama 'odozdo', već zahtjeva kreiranje javnih politika koje će omogućiti kako simbolički, tako i stvaran, fizički prostor za dijalog. Po uzoru na druge europske gradove, javlja se potreba za otvaranjem društveno-kulturnog centra kao svojevrsnog sjecišta u kojem se isprepliću aktivnosti raznih aktera civilne i nezavisne kulturne scene. Takav bi prostor omogućio stvarnu razmjenu i zajedničko učenje kroz kulturne i umjetničke sadržaje. Uz organizaciju neke vrste kulturne produkcije, ovi centri predstavljaju i mjesta okupljanja svih

Participativnim angažmanom u kulturnim i umjetničkim aktivnostima, imigranti postaju aktivni sudionici u društvenom, gospodarskom i kulturnom životu gradova, no interkulturalnost se ne ispunjava u inicijativama 'odozdo', već zahtjeva kreiranje javnih politika koje će omogućiti kako simbolički, tako i stvaran, fizički prostor za dijalog.

građana i njihovog aktivnog uključivanja u osmišljavanje društvenog i kulturnog života sredine u kojoj žive. U zagrebačkom kontekstu, inicijativu za kreiranje prostora za rad sa zajednicom i za zajednicu pokrenula je platforma Upgrade koju čini niz aktivističkih grupa te različitih udruga i inicijativa iz područja kulture, okupljenih, kako navode, pod zajedničkim nazivnikom imaginiranja otvorenog grada i novih modela društvenog razvoja. Cilj je platforme osmišljavanje Intekulturalnog društvenog centra koji bi kroz inovativne i kreativne prakse mogao ponuditi nove načine pristupanja problemima s kojima smo kao društvo suočeni, od pitanja imigranata, do ostalih nusprodukata deregulacije i povlačenja socijalne države poput nezaposlenosti, siromaštva i isključenosti. Jedan od mogućih odgovora na te izazove nudi se u zajedničkom djelovanju solidarne ekonomije i socijalnog poduzetništva, ekologije i održivog razvoja te kulture i umjetnosti. Stvaranjem zajedničkog prostora, utemeljenog na civilno-javnom partnerstvu i sudioničkom upravljanju, u kojem se sve te prakse isprepliću i sinergijski djeluju, otvaraju se perspektive u kojima razlike nisu percipirane kao prijetnja već kao poticaj. Takav prostor omogućuje i veću vidljivost svih marginaliziranih članova društva, čime se otvara i šira društvena rasprava te promiče pozitivna javna percepcija stigmatiziranih osoba.

Temeljeći model razvoja grada na prihvaćanju različitosti, inkluziji marginaliziranih i podzastupljenih društvenih skupina, kulturnoj razmjeni i edukaciji za sve te na aktivnoj građanskoj participaciji, kreiraju se nove mogućnosti za ostvarenje pozitivnih društvenih promjena i poboljšanje kvalitete života svih članova. U tom smislu, kulturno polje unutar sebe stvara mehanizme otpora izvlaštenju i komodifikaciji kulture, ukazujući na njezinu intrinzičnu vrijednost, ali i na potencijal za izgradnju socijalne pravednosti. ¶

Ivana Pejić diplomirana je filozofkinja s interesima koji se kreću od estetike i političke filozofije do feminističke teorije i kritike. Suradnica je u **Multimedijalnom institutu**, povremeno piše za portal **Kulturpunkt**, a kao (ko)autorica dokumentarnih radio drama surađivala je u emisiji "Skrivena strana dana" Trećeg programa Hrvatskog radija.

Tovarnik, rujan 2015.

H u Humanit t a r tarizam u n i uništava p o l političnost

RAZGOVARAO
Davor Konjikušić
FOTOGRAFIJE
Tea Vidović / CMS

Profesor političke teorije na Sveučilištu u Bologni, znanstveni suradnik Instituta za kulturu i društvo Sveučilišta Western Sydney, Sandro Mezzadra nedavno je gostovao u zagrebačkoj Galeriji Nova gdje je govorio na tribini 'Sjeti se gastarbajtera! – da ne zaboraviš stvarnost u kojoj živiš'. Povezujući pitanje migracija, globalizacije i rada autor je mnogobrojnih tekstova u kojima postavlja važna pitanja o druš-

tvima u kojima danas živimo. Jedna od njegovih najvažnijih knjiga svakako je *Granica kao metod ili multiplikacija rada*.

● Što znači vaš koncept globalne multiplikacije rada, odnosno njegovog umnožavanja?

SM Moram odmah napomenuti da sam koncept multipliciranja, umnožavanja rada, razvio sa svojim kolegom Brett Neilsonom. Ovim konceptom pokušavam shvatiti koje su to karakteristike kojima se definira rad u kapitalizmu danas. Važno je reći da je ovaj koncept povezan s načinom podjele rada i predstavljam njegov suplement. Riječ je o realnosti u kojoj rad kolonizira naše živote, a u isto vrijeme heterogenizira rad. Možda bi ovakvu realnost trebalo staviti u kontrast s ekonomskom politikom koju obično nazivamo fordizam, svojevremeno masovnom industrijalizacijom, koju karakterizira hegemonija standarda u regulaciji rada, standarda poznatijeg kao formiranje 'slobodne' cijene najamnog rada. Naravno nisu u vrijeme fordizma svi radnici imali takav ugovor, ali se oko tog standarda organiziralo cjelokupno tržište rada. Danas susrećemo eksploziju istog tog standarda, čak i s gledišta zakonske regulacije ugovornog rada, kroz multiplicirane i heterogene načine koje takav standard regulira. Važno je da se fokusiramo na kontradikcije između procesa koloniziranja rada, života kroz rad, moćnog procesa diversifikacije rada i defragmentacije tog procesa kroz iskustvo. Okvir eksploatacije tako je promijenjen.

● Na koje načine se to održava onda na rad svih nas?

SM Ideal dugoročnog radnog odnosa ugrožen je nedavnim razvojem kapitalizma pod znakom prekarizacije i fleksibilizacije rada. Iskustvo radnih subjekata sve više je karakterizirano kroz fragmentaciju radnih odnosa. Sve to je povezano s procesom kolonizacije života kroz rad. Intenzifikacija rada znači da ljudi rade sve više i više, a diversifikacija se dešava u pravnom smislu, ali i u smislu različitih aktivnosti u radu.

● Govoreći danas koja bi bila razlika između figure nekadašnjeg radnika migranta u visoko industrijaliziranom društvu i figure suvremenog radnika migranta koji radi u globalnom modernitetu? Kakvi su radni odnosi danas, iako u oba slučaja govorimo o razvijenom kapitalizmu?

SM Riječ je o izuzetno važnom pitanju. Kako bi razumjeli nekadašnje migracije moramo se fokusirati na figuru gosta radnika, gastarbajtera, s kojom su familijarni ljudi u ovom dijelu Europe. Njegovo iskustvo bilo je povezano s masivnim procesima industrijalizacije koja je dovela do uspostave fordizma u državama kao što su Njemačka, Austrija, ali čak i Italija. I mi smo imali iskustvo zakašnjele industrijalizacije sve do kasnih pedesetih. Takvo iskustvo karakteriziraju velike interne migracije s juga na sjever. Nema masovne industrijalizacije bez migracija. Jedan od očiglednih primjera je industrijalizacija u Americi koja je dovela do dramatičnih transatlantskih migracija na kraju devetnaestog i početkom devedesetog stoljeća. Ako pogledamo sve ove povijesne instance veoma lako možemo vidjeti da je partikularno iskustvo migracija povezano s procesima organiziranja cijelog tržišta rada oko 'slobodne' cijene rada. Iskustvo talijanskih, španjolskih, jugoslovenskih gastarbajtera, poslije Drugog svjetskog rata bilo je iskustvo dolaska dodatne radne snage postojećoj radnoj snazi u državama zapada. Veliki broj tih radnika nije bio

direktno zaposlen u tvornicama, ali najveći dio jeste, i to je bio standard koji je oblikovao cijelo iskustvo migracije u tom konkretnom povijesnom trenutku. Danas je situacija u potpunosti promijenjena, jer je iskustvo suvremene migracije bazirano u društveno–ekonomskom okolišu koji je u potpunosti definiran fleksibilizacijom ekonomije i društva. Danas je nemoguće definirati figuru radnika koja može zamijeniti gastarbajtera iz pedesetih i šezdesetih godina. Različite figure radnika definiraju iskustvo migranata danas. Danas imamo radnike u građevini, poljoprivredi, uslugama, ulične prodavače, domaćinstvima... I to je važna razlika. Također gastarbajter je bio muški radnik dok se danas susrećemo s moćnim procesima feminizacije migracija, koja također doprinosi diversifikaciji migrantskog rada. To možemo vidjeti na primjeru dadilja ili kućnih pomoćnica, što su poslovi koje rade uglavnom migrantske radnice. Ako analiziramo na koji način se radi regrutiranje radnika vidimo važne i dramatične razlike. Gastarbajtere je regrutirala centrala u tvornici, dok danas vladine kancelarije regrutiraju radnike povremeno, ciljano i u određenom vremenu. Migracije se kontroliraju kako bi mogli regrutirati specifičan broj migrantskih radnika koji su nam potrebni. Takva kontrola je naravno fantazija, ali pokazuje evoluciju migracija kao što su privremena migracija, cirkularna migracija, sezonska, sektorska migracija... To su posljedice načina kontrole vlasti kojima se oblikuje suvremena mapa migracija i politike u mnogim dijelovima u svijeta.

- Nedavno je britanski magazin *Economist* objavio mapu u kojoj se pokazuje da će broj aktualni zidova, ograda i žica na granicama uskoro biti veći i od broja utvrđenih i militariziranih granica iz perioda Hladnoga rata. Što to upravo znači kada govorimo o migracijama, radu i eksploataciji?

SM Nemoguće je negirati da u Europi, ali i u drugim dijelovima svijeta, postoji snažna želja za ratom i podizanjem zidova. Riječ je o obrambenom i reaktivnom pokušaju da se kontroliraju migracije. Mislim da postoji kontradikcija između multi-

pliciranja zidova i racionalnosti neoliberalnog kapitalizma. Izuzetno je zanimljivo reflektirati ove kontradikcije. Zidovi zaustavljaju turbulentne i autonomne forme migracije i mogu stvoriti preduvjete za njen menadžment. Ovakvo reagiranje na izazove migracije govori o generalnoj krizi Europske unije kojoj je potrebna mobilnost, dok je njen sustav mobilnosti u potpunosti paraliziran. Moja impresija je da se suočavamo s krizom graničnog režima koji je težio kombiniranju načina za blokiranje i facilitaciju mobilnosti.

- Jeste li ikada razmišljali zašto je Njemačka prihvatila najveći broj migranata u odnosu na druge države koje poput Francuske, Austrije i Velike Britanije provode restriktivnu politiku prema migrantima?

SM Nije lako odgovoriti na ovo pitanje, jer mislim da postoji nekoliko razloga za takve odluke njemačke premijerke Angele Merkel. U jedan od razloga sigurno spada i potreba da se rearfirmira 'moralno' vodstvo Njemačke u Europi, posebno nakon grčke krize. Također ovi razlozi povezani su i s internim političkim motivima i dinamikama. Uvjeren sam da je i jedan od razloga i to da je Merkel, i veliki dio njemačkog političkog establišmenta, svjestan kako postoji problem sa sustavom mobilnosti u Europi, pa je ovo shvaćeno kao prilika za testiranje novih formi integracije migranata, u državi čija je ekonomija ovisna o migracijama. Wolfgang Schäuble ponovio je to nekoliko puta u zadnjih par mjeseci.

- Možemo li zato reći da je riječ o tome da će Njemačka dobiti novu jeftinu radnu snagu?

SM Riječ je o simplifikiranju, ali može se to tako reći. Postoji pokušaj da se eksperimentira s poslovima koje nude poduzetnici i koji zapošljavaju ljude koji su ovisni o socijalnoj pomoći. Riječ je o poslovima koji se plaćaju samo jedan euro za sat vremena. Za migrante je taj iznos još manji i iznosi 80 centi na sat. Potpuno mi je jasno da postoji taj pokušaj da se produbi diversifikacija na tržištu rada i radne snage. Trebali bi također analizirati situaciju i u drugim državama poput Velike Britanije, gdje postoji izuzetno velika migracija iz

Istočne Europe koja je dovelo do toga da Britaniji trenutno migrantski radnici nisu potrebni.

- Zanimljivo je da odbijate migrante gledati isključivo kao žrtve, te da migracije vidite kao društveni pokret. Polazeći od takvih pretpostavki da li je moguće izgraditi njihov politički subjekt u vremenu kada se migranti najčešće prikazuju kao žrtve, a migracije kao humanitarni problem?

SM Naravno to jedno od krucijalnih pitanja. Krenimo od humanitarnog pristupa menadžmentu migracija koji zapravo predstavlja duboku depolitizaciju migracija. Danas smo konfrontirani s humanitarizmom koji je sve više povezan s procesom militarizacije granica. Trudim se ne kritizirati humanitarizam na jednostavan način, jer je riječ o kompleksnom problemu. Humanitarni režim kontrole migracija otvara kontradikcije i prostor koji migranti mogu iskoristiti da pregovaraju i prelaze granice. Migracija je sama po sebi društveni pokret koji ima objektivne političke implikacije što znači da na migracije moramo gledati kroz subjektivitet migranata i kroz njihovo subjektivno ponašanje. Ovo je izuzetno važno ako želimo stvoriti drugačiji pogled migranata prema sebi samima, i to pogled koji ih ne reducira jedino na žrtve sistema. To je ono što čini humanitarizam. Migracije su društveni pokret u objektivnom političkom smislu, što ne znači da su migranti sami po sebi neminovno politički subjekti. Također to ne znači da su migranti subverzivni subjekti, ali to znači da njihovo iskustvo i nastupi sadrže cijeli set kontradikcija. Njihov pokret i njihove borbe veoma često politiziraju te kontradikcije. Migrant nije per se politički subjekt radikalne transformacije, ali je migrant na određeni način konstituiran kroz taj set kontradikcija i kroz subjektivne tenzije kontroli te kontradikcije. Time se stvara političnost migracija. Na mnogim mjestima u Europi u sjajnim primjerima borbe sudjeluju i migranti. Jedno od važnih pitanja je kako povezati ove pokrete i borbe s drugim pokretima i borbama, kako bi se proizvela šira koalicija za radikalniju demokratizaciju.

- Kako vidite budućnost suvremenih migranata u Europi danas, posebno ako govorimo o diversifikaciji prema lokalnoj radnoj snazi? Na koji način će doći do njihove integracije na tržištu rada?

SM Radi se o izuzetno kompliciranom pitanju. Današnja situacija ne čini me optimistom. Mislim da realistično trebamo analizirati europsku situaciju koju karakterizira rast novih i starih snaga desnice, koja intenzivno radi na zatvaranju svojih društava širenjem straha opravdanog strahom od terorizma. U takvoj situaciji integracija migranata objektivno je veoma teška i komplicirana. Postoji rizik da integracija postaje okvir za unilateralne procese neminovne adaptacije migranata čime se pretpostavlja gubitak vrijednosti društava koja ih integriraju. U takvoj situaciji mislim da postoji mogućnost za radikalizaciju socijalnih hijerarhija i migranti bi zbog toga mogli platiti veću cijenu. Zato je važno da se borimo za konstrukciju socijalnog i političkog prostora u kojem se migrantski pokreti i borbe mogu uključiti u druge pokrete i borbe. U Europi postoji urgentna potreba za stvaranjem demokratskog pokreta, a radikalna kritika kapitalizma je najvažniji zadatak na duže staze. ¶

Tovarnik, rujan 2015.

Razgovor je originalno objavljen u *Novostima*, 26/09/2016.

NOVINE Galerije Nova dvobroj 28/29.

IZDAVAČ

Što, kako i za koga/WHW
Teslina 7 • HR-10000 Zagreb
whw@whw.hr

realizirano u suradnji WHW-a i
Kurziva

www.kulturpunkt.hr

UREDNIKA Antonija Letinić / Kurziv

TEKSTOVI Stipe Ćurković • Jana
Dolečki • Ante Jerić • Mario Kikaš •
Antonija Letinić • Mislav Marjanović
• Ivana Pejić • Tea Vidović • Sandro
Mezzadra / Davor Konjikušić

FOTOGRAFIJE Mladen Tudor • Tea
Vidović / CMS

LEKTURA Dušanka Profeta

DIZAJN Dejan Kršić

TIPOGRAFIJA Action Condensed •
Mote • Joanna Nova • Joanna Sans
Nova • Cooper Bold Italic

PAPIR Sora Press Cream

TISAK Tiskara Zelina

NAKLADA 1000

prosinac 2016 • Zagreb

REALIZIRANO UZ PODRŠKU

- Foundation for Arts Initiatives
- Ministarstvo kulture
Republike Hrvatske
- Program Evropske Unije
Kreativna Evropa
- Ured za udruge Republike Hrvatske

**Mladen Tudor, iz serije
"Gastarbajteri", Zagreb, 1978.**

Publikacija je dio suradničkog projekta Oni su bili kakvo-takvo rješenje koji u sklopu programa Evropske Unije Kreativna Evropa kustoski kolektiv Što, kako i za koga/WHW realizira u suradnji s Centrom za mirovne studije iz Zagreba, European Institute for Progressive Cultural Policies/EIPCP iz Beča i Tensta Konsthall iz Stockholma. Ova publikacija izražava samo stavove autora, Europska komisija ne snosi odgovornost za bilo kakvo daljnje korištenje informacija koje su u njoj sadržane.

Publikaciju sufinancira Ured za udruge Republike Hrvatske. Stajališta izražena u ovoj publikaciji isključiva su odgovornost izdavača.

EFAI

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
Republic
of Croatia
Ministry
of Culture

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

